

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Катедра української мови імені професора І. Ковалика

**Прикладкові означення в українській мові:
формально-граматичний, семантичний та
комунікативний аспекти
(на матеріалі поетичної дитячої літератури)**

Магістерська робота
студентки групи ФЛУ – 62м
українського відділення
філологічного факультету

Олуйко Надії Сергіївни

Науковий керівник:
доц. Кутня Галина Василівна

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Прикладка в контексті сучасних лінгвістичних підходів до аналізу членів речення	7
1.1. Формально-граматичний, семантичний та комунікативний аспекти в характеристиці синтаксичних одиниць та явищ.....	7
1.2. Погляди мовознавців на прикладкові означення в діахронії та синхронії.....	21
Розділ 2. Характеристика прикладкових означень у поетичній дитячій літературі	34
2.1. Формально-граматичний аспект аналізу прикладкових означень.....	35
2.2. Семантико-синтаксичні параметри прикладки як синтаксеми подвійного характеру.....	42
2.2.1. Прикладка як вторинний предикат.....	42
2.2.2. Прикладка як вторинний суб'єкт.....	53
2.2.3. Лексико-семантична та стилістична характеристика прикладкових означень у дитячій літературі.....	57
2.3. Комунікативний аспект аналізу прикладки в дитячій літературі.....	64
2.3.1. Прикладка в канві загальної комунікативної оцінки висловлювань.....	64
2.3.2. Прикладкові означення в аспекті актуального членування висловлювань.....	69
2.3.3. Синтагматичне членування висловлювань із аналізованими прикладковими означеннями.....	71
Висновки	74
Список використаної літератури	80
Додатки	85

ВСТУП

Українська мовознавча наука постійно розвивається, адже з'являються нові дослідники, нові теорії та нові погляди на ті ж самі теорії; не винятком є і сфера синтаксису. Це пов'язано з тим, що більшість принципово важливих тем цього розділу мовознавства потребують уточнення та однозначного тлумачення. Зокрема, не вирішена досі проблема класифікації другорядних членів речення, з якою пов'язана прикладка як особливий різновид категорії означення.

Дослідники постійно звертають увагу на прикладку. Цей член речення не досліджене у повній мірі, тому тлумачення лінгвістів щодо її природи, властивостей, способів вираження та місця серед інших компонентів речення різняться.

Один із перших, хто зробив історико-граматичний аналіз прикладки, був Л. А. Булаховський¹. В. С. Ващенко розкрив її стилістичні функції та особливості². Вагомий внесок у характеристику прикладкових означень зробив Б. М. Кулик, який поділив відокремлені прикладки на дві основні групи: прикладки, в яких основна (атрибутивна) функція поєднується з чітко вираженою роз'яснювально-довідковою функцією і прикладки, в яких ця функція мінімально виражена³. Також цікаві спостереження про роль прикладки знаходимо у працях Л. Л. Рогозіна⁴. Ґрунтовними є дослідження щодо розмежування означуваного слова і прикладки А. С. Бровка⁵. Б.Г.Ключковський розглянув характерні ознаки прикладкових сполучень іменників та показав відмінності прикладкових та неприкладкових утворень⁶. О. О. Потєбня⁷, О. Д. Пономарьов⁸, Б. М. Кулик⁹ фактично

¹ Булаховский Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX в.: У 2-х томах. – Т. 1. – К., 1941. – 451с.

² Ващенко В. С. Стилiстичнi явища в українськiй мовi. – Харкiв, 1958. – 268 с.

³ Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: У 2-х частинах / Кулик Б. М. – Част. 2: Синтаксис – К.: Рад. школа, 1965. – С. 153 – 154.

⁴ Рогозін Л. Л. До питання про прикладку // Наук. зап. Полтавського пед. ін-ту. – 1946. – Т. 4. – С. 68 – 82.

⁵ Бровка А. С. Розмежування означуваного слова і прикладки // Укр. мова і літ. в школі. – 1970. – № 3. – С. 20 – 23.

⁶ Ключковський Б. Г. Прикладка і сполучення неприкладкового характеру // Укр. мова і літ. в школі. – 1976. – № 12. – С. 20 – 29.

⁷ Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике: У 4-х томах – Т. 3. – Харьков, 1889.– 420 с.

⁸ Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2001. – С. 340.

окреслили основні ознаки даної категорії, які корелюються із сучасним визначенням прикладки як означення (дає предметові другу назву, пояснюючи його).

Традиційно науковці трактують прикладку як означення або різновид означення у формі іменника, що узгоджується з означуваним словом у відмінку і, як правило, в числі¹⁰.

Прикладка може характеризувати особу за будь-якою ознакою, переважно це професія, місце проживання, соціальне походження, національна приналежність, родинні стосунки, вік тощо.

Щодо граматичного погляду, то українські мовознавці давно звернули увагу на її зв'язок з означуваним словом і по-різному його кваліфікують: узгодження як форма вияву підрядності (О. С. Мельничук¹¹, Б. М. Кулик¹², І. Р. Вихованець¹³), апозиція (І. Данилюк), синтаксичний паралелізм (Д.М.Овсянико-Куликовський). Зокрема, Є. В. Кротевич такий зв'язок назвав кореляцією¹⁴.

Враховуючи те, що семантико-синтаксичні відношення встановлюються між двома елементами, доцільно аналізувати не саму прикладку, а конструкцію – субстантивну структуру із апозитивними відношеннями, компоненти якої характеризуються семантико-граматичною і семантико-стилістичною взаємозалежністю.

Досліджень прикладки як другорядного члена речення є досить велика кількість, однак робота в цьому напрямку продовжується, бо залишається актуальною. Зокрема, наявна мала кількість праць, де розкрита семантична та, більше того, комунікативна роль прикладкових означень в українській літературі. Це стосується також і неприкладкових сполучень слів та сполук,

⁹ Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Друга частина. Синтаксис / Кулик Б. М. – К.: Рад. школа, 1965. – С. 148 – 149.

¹⁰ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 205 – 206.

¹¹ Мельничук О. С. Означення // Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 205.

¹² Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Друга частина. Синтаксис / Кулик Б. М. – К.: Рад. школа, 1965. – С. 61.

¹³ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 89.

¹⁴ Кротевич Є. В. Способи вираження підрядного зв'язку // Укр. мова в школі. – 1954. – № 2. – С. 8 – 19.

які з одного боку не є цілісним поняттям, а з іншого, нагадують його. Таких прикладів багато в літературі, що присвячена дитячій аудиторії. Прикладка може давати характеристику образів та емоційну оцінку осіб, предметів, явищ. Роль, яку вона виконує в реченні, є не цілком усталеною, що і зумовлює її дослідження.

Метою роботи є аналіз прикладки у текстах дитячої поетичної літератури з погляду формально-граматичного, семантичного та комунікативного аспектів. Ця мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати теоретичні засади вивчення прикладки у мовознавчій літературі;
- 2) виокремити із текстів дитячої поетичної літератури приклади, схарактеризувати структурно-граматичні та позиційні особливості прикладок;
- 3) проаналізувати прикладку як синтаксему;
- 4) виділити субстантивні поєднання, які не становлять прикладкових означень;
- 5) визначити комунікативні особливості речень із прикладками у поетичній дитячій літературі.

Об'єкт дослідження – тексти дитячої літератури, зокрема колискові пісні, забавлянки, заклички, примовки, вірші, казки, дражнилки.

Предмет дослідження – прикладки різної структури та комунікативного інтонування, а також сполуки, що формально наближені до них.

Методи і прийоми дослідження. У дипломній роботі використано описовий та структурно-семантичний методи, а також прийоми компонентного аналізу, зіставлення, класифікації та систематизації.

Практичне значення дослідження визначається тим, що його результати можуть бути застосовані при подальшому вивченні прикладкових означень української мови, зокрема у дитячій літературі. Зібраний матеріал можна використати у дидактичній практиці.

Джерельну базу сформовано на основі колискових пісень, забавлянок, закличок, примовок, віршів, казок, дражнилок зі збірок Галини Довженок «Український дитячий фольклор», за ред. , Наталі Забілої «Веселий корабель», Оксани Сенатович «Малий Віз», Марії Людкевич «Писана Торба», «Ми на святі в левеняти», Романа Скиби «Кожному по скибці», Ігоря Калинця «Деякі пісеньки», Віктора Цимбала «Сонечко», збірок «Над колискою», «Хрестоматія для дошкільнят», а також одиниць з інтернет-ресурсу www.pisni.org.ua. Опрацьований матеріал становить 472 одиниці.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку використаних електронних ресурсів та додатків.

РОЗДІЛ 1. ПРИКЛАДКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО АНАЛІЗУ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

1.1. Формально-граматичний, семантичний та комунікативний аспекти в характеристиці синтаксичних одиниць та явищ

У мовознавстві теорія членів речення є предметом дослідження не одного покоління дослідників. Традиційні визначення ґрунтуються на одночасному врахуванні їх формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних та комунікативних ознак. З цього приводу в мовознавчих студіях склалося різне ставлення до даної моделі членів речення, оскільки вона нерідко руйнує єдині виміри класифікації і веде до об'єднання в одному ряду величин різного ряду. Одні вчені підтримують систему членів речення традиційного бачення; другі – у дослідженнях намагаються враховувати багатоаспектність речення, треті – замінюють термін «другорядні члени речення»; інші науковці використовують дану модель як інструмент для дослідження синтаксичної структури речення, доповнюють і уточнюють окремі поняття, конкретизують їх, і виділяють проміжні групи членів речення – синкретичні.

Речення – це синтаксична одиниця мови, тому і його члени розглядаються з погляду формально-граматичної, семантико-синтаксичної організації та особливостей актуального членування в процесі мовлення (комунікативний аспект).

Залежно від того, у який спосіб та чи інша словоформа бере участь у вираженні думки, виокремлюють ядерні, які вступають у предикативні відношення та другорядні синтаксичні позиції, які уточнюють зміст інших словоформ чи поширюють предикативну основу загалом, не стосуються предмета думки та виконують роль поширювальних (другорядних) членів речення¹⁵.

¹⁵ Кульбабська О. В. Вторинна предикація. – Чернівці, 2011. – С. 162.

А. Загнітко у «Теоретичній граматиці української мови»¹⁶ стверджує, що визначальними чинниками теоретичного тлумачення головних і другорядних членів речення виступають: 1) структурно-семантичний і формально-граматичний напрями розгляду синтаксичних одиниць; 2) категорійний статус членів речення; 3) їх багатоаспектність (поєднання всіх аспектів членування речення, в тому числі логічного, структурного і комунікативного); 4) структурні і семантичні ознаки (найсуттєвіші семантичні); 5) урахування не тільки значення відношень певного члена речення з іншими, але і його власне лексико-граматичне значення; 6) встановлення типологічних питань при кваліфікації членів речення; 7) констатація явищ перехідності, що витворюють різноманітні напрями «синкретизму»¹⁷.

При кваліфікації другорядних членів речення слід враховувати: 1) семантико-синтаксичні функції певного другорядного члена речення; 2) входження / невходження до номінативного мінімуму речення; 3) морфологічне вираження другорядного члена речення і граматичні засоби зв'язку з означуваним членом речення; 4) синтаксичну роль; 5) лексичне значення означального й означувального членів речення; 6) позиційну закріпленість / незакріпленість при актуальному членуванні речення; 7) співвідношення з відповідним компонентом семантико-синтаксичної структури речення¹⁸.

Формально-синтаксична організація речення є одним із основних і найбільш досліджених аспектів, спрямованих у сферу мови. Основу формально-синтаксичної організації конкретних речень становлять синтаксичні зразки (структурні схеми, моделі). Структурна схема речення — це синтаксичний зразок, що має свою формальну організацію, за яким може бути побудоване речення. З урахуванням синтаксичних зв'язків

¹⁶ Там само. С. 498.

¹⁷ Загнітко А.П. Мовний простір граматики.— Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. — С. 332.

¹⁸ Загнітко А.П. Теоретична граMATика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. — Донецьк, 2011. — С. 469.

виділяють компоненти речення, що є важливим при визначенні типів речень.

У формально-синтаксичному плані речення поділяють на прості і складні. Базовими, вихідними є прості речення. Кожне просте речення будується за певним абстрагованим синтаксичним зразком, предикативною основою якого є підмет і присудок (у двоскладному реченні) або один головний член (в односкладному реченні). Наприклад, у реченнях *Хлопчик сміється; Автобус їде; Люди працюють* реалізується структурна схема «називний відмінок іменника — дієвідмінювана форма дієслова», в якій головні члени речення (підмет і присудок) поєднуються предикативним зв'язком. В односкладних реченнях наявний лише один головний член, не диференційований на підмет чи присудок, напр.; *І день, і дим, і даль, і рими, бадьорий крок, бадьорий спів* (В. Сосюра)

Просте і складне речення мають багато спільних ознак. І водночас чимало відмінностей. У простому реченні визначальним є синтаксичний зв'язок між його членами, а в складному — зв'язок між його компонентами (простими реченнями). У складному реченні центром формально-синтаксичної організації є сполучники і сполучні слова.

Суттєвим є розмежування членів речення за категоріями. Саме тут постають предикативний і підрядний прислівний синтаксичні зв'язки між членами речення. Компоненти формально-граматичного аспекту речення — члени речення — визначаються на основі синтаксичних зв'язків, а компоненти семантико-синтаксичного аспекту — синтаксеми — на основі семантико-синтаксичних відношень. "

Відповідно до різновидів детермінантного зв'язку, другорядні члени поділяються на два формально-синтаксичні класи:

- прислівні другорядні члени, залежні від слова;
- детермінантні члени, залежні від предикативної основи простого речення.

З погляду формально-граматичного аспекту аналіз другорядних членів речення ґрунтується на таких принципах: означальними вважаються слова, що приєднуються до головних членів речення узгодженням; додатковими — слова, що приєднуються керуванням; обставинами — слова, які не узгоджуються і не керуються.

До того ж, формальний вияв синтаксичних позицій залежить від комунікативної функції речення, а отже, корелює з його змістовим рівнем. У цьому аспекті динамізм позиційної структури речення зумовлює розмежування його основних (первинних) і вторинних, обов'язкових і факультативних компонентів. Це дає змогу розв'язати проблему про корелятивність / некорелятивність формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, власне-семантичного і комунікативного аспектів речення.

Крім цього, І. Вихованець стверджує, що формальний підхід до поділу членів речення на головні та другорядні спрямовано не на речення як мовленнєву одиницю з конкретним лексичним наповненням, а на речення як абстрактну синтаксичну конструкцію, абстрактну схему¹⁹.

Специфіка формально-синтаксичної організації речення виявляється і в тому, що такі речення переважно автономні, мають достатню формальну структуру, не потребують доповнення у формально-синтаксичному (і переважно змістовому) плані, причому це стосується простих і складних речень.

Семантико-синтаксична (семантична) організація речення тісно пов'язана з формально-синтаксичною. Уже сама структурна схема речення містить декілька ієрархічно пов'язаних мовних значень, передусім значення предикативності, що реалізується в синтаксичних категоріях модальності і синтаксичного часу.

Кожна структурна схема, крім спільного для всіх речень граматичного значення предикативності, має своє значення, свою незалежну від лексичного значення слів семантику, що створюється формальними

¹⁹ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К., 1993.- С. 71.

значеннями компонентів, правилами їх лексичного наповнення, взаємодією компонентів (крім однокомпонентних речень).

На семантико-синтаксичному рівні простежуються особливості семантичного наповнення словоформи в реченні та окреслюються закономірності співвідношення форми й змісту в кожному конкретному випадку. Елементарною одиницею цього рівня є синтаксема, яка характеризується співвідношенням форми і змісту.

Основні категорії семантики схеми: предикативна ознака (ознака, що вказує на певний об'єктивно-модальний план), суб'єкт (носіє предикативної ознаки), а також об'єкт. Так, наприклад, речення *Син навчається; Ліс шумить* побудовані за однією структурною схемою і об'єднуються спільним значенням «відношення між суб'єктом і його ознакою — дією чи процесним станом». У реченнях *Світає; Вечоріє; Не спиться* спільна семантика структурної схеми — «наявність дії». Такі абстраговані значення репрезентують мовну семантику речень, що будуються за певним зразком, і називаються семантикою структурної схеми речення.

Така семантика реалізується в конкретному реченні, у якому лексичні значення слів займають позиції головних членів, а деколи й другорядних, в результаті чого формується семантична структура — вужче і точніше мовне значення речення.

У семантичній структурі спільна семантика структурної схеми речення диференціюється. Другорядні члени речення за синтаксичним зв'язком не розрізняються. Тому в реченнях типу *Сестра працює; Люди мітингують; Поїзд їде*, з одного боку, і реченнях *Дівчина радіє; Хлопець сміється; Мати сердиться* — з іншого, за спільної семантики структурної схеми («відношення між суб'єктом і його предикативною ознакою — дією чи процесним станом») у першому випадку представлене значення «відношення між суб'єктом і його конкретною дією», в іншому — «відношення між суб'єктом і його емоційним станом». Ці значення створюються лексичною семантикою слів.

Семантичний статус членів речення визначається значущістю інформації, яку вміщує той чи інший член речення в семантичній структурі речення. Семантична обов'язковість / факультативність члена речення може розглядатися у власне мовному і мовленнєвому аспекті. Ядро мовної семантики членів речення утворюють логіко-граматичні поняття, у силу чого мовна семантика посилює позиції структурно обов'язкових членів речення і водночас зумовлює ці позиції, знаходить через них власне вираження²⁰.

На думку А. Загнітка, провідним чинником визначення обов'язковості / факультативності другорядних членів речення повинен виступати принцип їх участі в суб'єктно-предикатній структурі речення. Це пояснюється тим, що «поєднання структурного і семантичного аспектів виходить із змістової і комунікативної достатності реченнєвої структури поза контекстом». Такий процес призводить до значного збільшення необхідних другорядних членів речення, які з комунікативного погляду вважаються надлишковими.

Описуючи поверхневу і глибинну структуру речення, І. Вихованець, К.Городенська та В. Русанівський виділяють другорядні члени речення як елементи поверхневої структури (синтаксеми), елементами глибинної структури (на власне семантичному рівні) називають семантеми.

Синтаксеми виражають семантичний зміст і членуються на два семантико-синтаксичних класи:

- предикатні – предикати дії, процесу, стану, якості тощо;
- субстанціальні – із суб'єктним, об'єктним, адресатним, інструментальним та іншими значеннями.

Семантико-синтаксичні відношення виражають вторинні утворення: власне-прислівники, дієприслівники як віддієслівні прислівники, інфінітиви, відмінкові форми іменників, девербативи та деад'єктиви, прикметники та дієприкметники в означальній функції.

²⁰ Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк, 2011. – С. 469.

У цьому аспекті вторинні предикатні синтаксеми – це мінімальні функціональні синтаксичні одиниці, репрезентанти синтаксем невалентного характеру, які утворено внаслідок різноманітних перетворень вихідних семантично елементарних речень. За твердженнями К. Городенської²¹, значення вторинних предикатних систем визначає тип семантико-синтаксичного відношення, яким пов'язана підрядна частина з головною. Таким чином, вторинні предикатні системи належать до трьох розрядів: адвербіальні, атрибутивні та модальні. Їх виділяють І. Вихованець, К. Шульжук, О. Гандзюк. Крім цього, Кульбабська у своїй монографії «Вторинна предикація» пропонує додати ще два різновиди, зокрема кількісні та апозитивні, що цілком доцільно²².

Якщо ж взяти до уваги вчення про члени речення, то відповідно до синтаксичної традиції головні члени утворюють предикативну основу речення, а другорядні – не беруть участь у її формуванні. Тому синтаксична традиція в цьому питанні передусім зорієнтована на речення як абстрактний зразок, що не підлягає численним видозмінам, пов'язаним із мовленнєвою ситуацією²³.

За словами Івана Вихованця, традиційне вчення найбільшою мірою спрямоване у формально-синтаксичну організацію речення. До прикладу, синтаксична диференціація відмінкових форм із суб'єктним значенням. Саме завдяки предикативному зв'язкові (взаємозв'язкові) з присудком називний відмінок іменників відрізняється від непрямих відмінків із тотожною суб'єктною семантикою, які поєднані підрядним зв'язком з опорним головним членом. Називний відмінок у функції підмета не тільки залежить від присудка, але й сам визначає форму присудка щодо категорій числа, роду й особи.²⁴

²¹Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 133.

²² Кульбабська О. В. Вторинна предикація. – Чернівці, 2011. – С. 84

²³ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К., 1993.- С. 73

²⁴ Там само.

Другорядні члени речення не відзначаються рівнорядністю категорійних ознак. В одному випадку домінують формальні чинники (означення узгоджене, прямий додаток), в інших – надається перевага семантичним. Синкретизм, зміщення семантики часу та умови (допустовості) і т. п. в одних компонентах свідчать про наявність перехідних категорійних величин, що зумовлена змінами у загальній категорійній структурі мови²⁵.

Семантико-синтаксична валентність підтверджує, що предикати (ознакові слова) мають здатність сполучатися з іншими (здебільшого неознаковими) словами, відкривати позиції, які можуть заповнювати одиниці відповідної семантичної природи²⁶.

Семантико-синтаксична валентність предиката визначає лише кількість потрібних для речення компонентів, якісний же склад цих компонентів спричинюють формально-синтаксичні засоби²⁷.

Компоненти семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної структур співвідносні: присудок здебільшого відповідає предикатові, підмет — суб'єктові, додаток — різним субстанціальним синтаксемам, обставини й означення — вторинним предикатним і субстанціальним синтаксемам. Просте з формально-синтаксичного погляду речення реалізується в семантично елементарному і ускладненому реченнях, крім цього нерідко наявна невідповідність членів речення і синтаксем.

Специфіка простих (неускладнених) у формально-синтаксичному, але ускладнених у семантико-синтаксичному аспектах речень виявляється і в тому, що останні трактуються як похідні від складних, переважно складнопідрядних, речень. Так, просте елементарне з формально-синтаксичного погляду речення *Туристи заізналися через дощ* відповідає простому ускладненому реченню з семантико-синтаксичного погляду, в якому компонент *через дощ* є вторинною предикатною причинною

²⁵ Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк, 2001. – С. 296

²⁶ Кульбабська О. В. Вторинна предикація. – Чернівці, 2011. – С. 58

²⁷ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К., 1993.- С. 12

синтаксевою, що утворилася з підрядного речення: *Туристи запізналися, бо йшов дощ*²⁸.

Якщо ж переважна більшість мовознавців не заперечували дослідження членів речення з позиції формально-граматичного та семантико-граматичного аспектів, то з комунікативним виникали деякі проблеми.

Вперше думка про існування закономірностей формування речення, пов'язаних з його комунікативною функцією у мовленні з'явилася в середині XIX ст. Згодом з'явилася концепція актуального членування речення, яка стала новою сходинкою у дослідженнях компонентів речення. Зрозуміло, що мета будь-якого висловлювання визначає вибір функціонального типу речення, задуману актуалізацію тих чи інших семантичних компонентів. Фактично, комунікативний аспект починає найперший етап формування думки і супроводжує всі наступні етапи у формуванні речення. Сюди ж входить формування структурних та семантичних властивостей речення.

Специфіка комунікативної організації речення полягає в тому, що вона спрямована у сферу мовлення, а не сферу мови. Комунікативна організація речення зумовлюється мовленнєвою ситуацією і визначенням нею комунікативним завданням. Вона не залежить від формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної організації речення.

Одне й те саме речення в різних мовленнєвих ситуаціях може утворювати декілька комунікативних одиниць, що диференціюються актуальною інформацією, тобто зміною їх речового змісту відповідно до комунікативного завдання та наявності / відсутності експресивно-стилістичного забарвлення. Наприклад, речення *Брат працює на заводі* як репліка-відповідь на запитання 1) *Що робить брат?* 2) *Хто працює на заводі?* може являти собою чотири комунікативні одиниці (по дві на кожне запитання): 1) Брат | працює на заводі; Працює на заводі | брат; 2) На заводі

²⁸ Загнітко А.П., Миронова Г. М. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект . – Брно, 2013. – С.71

працює | брат ; Брат | працює на заводі. Фразовий наголос у перших двох висловленнях падає на компонент на заводі у синтагмі *працює на заводі*; у наступних двох — на компонент *брат*. Якщо наголошувані компоненти стоять у препозиції, то вони — експресивно забарвлені²⁹.

У комунікативному плані просте і складне речення становлять єдине комунікативне ціле; окремі частини (прості речення) у складному реченні позбавлені комунікативної цілісності. У складному реченні, як і в простому, частина, що містить актуальну інформацію, за нейтрального порядку частин перебуває в постпозиції, В елементарному складному реченні — це другий компонент (просте речення); у складному багатокомпонентному реченні актуальну інформацію може містити частина, що складається як з одного, так і з кількох простих речень, напр.: *Саме тоді й зав'язався діалог, у якому Іван страшенно зрадив, який, сподівався, мав врятувати його (Ю. Мушкетик)*.

Комунікативний аспект спрямований на з'ясування специфіки вияву співвідношення речення із ситуативно-актуалізованими завданнями мовлення і реалізації в ньому вже відомого (даного) та нового, заради чого і реалізується речення. На цьому рівні речення функціонує як висловлення, а основною одиницею є комунікатема (комунікема), що диференціюється на тему і рему.

За словами І. Вихованця, із комунікативного погляду важливість будь-якого члена речення визначається не його роллю у створенні формально-синтаксичної структури речення, а значущістю в реалізації комунікативного завдання.

Крім цього, О. Мельничук говорить про синтагматичне членування, безпосередня функція якого полягає не в позначенні об'єктивних стосунків між елементами дійсного чи гаданого явища, про яке йдеться в реченні, а в реалізації тих загальних способів смислового членування, яких зазнає зміст

²⁹ Загнітко А.П., Миронова Г. М. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект . – Брно, 2013. – С.72

кожного розгорнутого (неоднореченного) речення в процесі його формування, висловлення чи відтворення за писаним текстом³⁰.

Ці загальні способи смислового членування змісту речення відображають найістотніші психологічні закономірності форм мислення і разом з тим у певній своїй частині цілком збігаються з найзагальнішими закономірностями формування логічних суджень. Оскільки вирішальний вплив на характер цих закономірностей має не природа відображуваних думкою і позначуваних реченням об'єктів, а специфіка самого мислення, яке здійснюється в кожному конкретному випадку як суб'єктивний процес, синтагматичне членування є виразником суб'єктивно-смислової сторони внутрішньо-синтаксичної сфери структури речення, тимчасом як організація речення за допомогою морфологічних і службово-лексичних засобів репрезентує об'єктивно-смислову сторону тієї самої сфери, залежну в першу чергу від природи позначуваних реченням об'єктів. Але слід враховувати, що протиставлення двох сторін внутрішньо-синтаксичної структури речення як об'єктивно- і суб'єктивно-смислової є значною мірою відносним.

Проблема актуального членування речення цікавила багатьох українських мовознавців, проте найбільший внесок у її розв'язання зробили І. Вихованець, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, О. Мельничук та ін.

О. Мельничук запропонував розглядати порядок слів не як власне граматичну категорію, а як один із засобів вираження смислової структури висловлення. Учений відводив вирішальну роль саме мислячому суб'єктові, мовцеві в актуальному членуванні речення та був переконаний у тому, що «синтагматичне членування речення, логічний наголос і, до певної міри, порядок слів використовується для вираження особливостей суб'єктивно-смислової будови речення в усіх мовах світу»³¹.

Згідно з актуальним членуванням речення поділяється на дві частини:

³⁰Сучасна українська літературна мова: У 5-ти книгах / За заг. ред. І. К. Білодіда. – Кн. 3: Синтаксис – К.: Наукова думка, 1972. – С.431-432

³¹ Там само.– С. 57.

- вихідна частина, що містить відому інформацію, — тема (дане, основа);
- основна, актуально значуща частина речення — рема (нове, ядро).

Основні засоби вираження актуального членування — порядок слів та інтонація. Порядок тема — рема є об'єктивним, а рема — тема — суб'єктивним (в експресивно забарвленому мовленні). Фразовий наголос виділяє рему, напр.: *Я думаю / про Вас* (Л. Костенко).

Рема становить комунікативний центр висловлювань, тому в реченні вона обов'язкова³². Тема ж, особливо в діалогічному мовленні, часто відсутня, напр.:

- *Куди він поїхав?*

- *Певно, додому* (Г. Штонь).

Не поділяються на тему і рему односкладні непоширені речення, а також деякі двоскладні речення, в яких ідеться про наявність існування якихось явищ³³. Такі речення являють собою рему, напр.: *Ранок* (О. Гончар); *Була весна* (М. Коцюбинський).

Актуальне членування може збігатися і не збігатися з формально-синтаксичним. У двоскладному реченні воно часто збігається з групою підмета (тема) і групою присудка (рема), напр.: *Не подобається мені | вся ця історія* (О. Гончар). Проте нерідко функції теми і реми не закріплені за головними і другорядними членами, за групами підмета і присудка.

Усі члени речення можуть виконувати функції теми чи реми, бути складником обох цих синтагм.

Серед засобів вираження актуального членування речення виокремлюють:

1. Фонетичні засоби. До них належать логічний (фразовий) наголос та інші інтонаційні засоби (паузи, темп вимови тощо). Логічний наголос

³² Загнітко А.П., Миронова Г. М. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. – Брно, 2013. – С.98

³³ Там само. – С. 99

завжди виділяє рему; якщо ж рема складається з кількох слів, то основне слово саме в ній, напр.: Недобрий жарт | зіграла з нами доля (Л. Костенко).

Паузи (на письмі їм відповідають різні розділові знаки, передусім тире і крапки) є інтонаційними засобами виділення реми, напр.: *Та було вже пізно — / машини рушили на захід* (М. Стельмах).

2. Синтаксичні засоби. Це порядок слів, аналітичні синтаксичні морфеми (частки), деякі синтаксичні конструкції. Аналітичні синтаксичні морфеми увиразнюють позицію реми, яка виноситься в препозицію і має виразне стилістичне забарвлення, напр.: *І тільки верби знатимуть старі* (Л.Костенко).

Частка же (ж) в непитальних реченнях, як правило, виділяє тему, а в питальних реченнях ця частка є підсилювальною і виділяє рему, виражену питальним займенниковим словом. У питальних конструкціях займенникове питальне слово завжди є ремою, напр.: *Де | небо? Де | земля? Як | підняти крила?* (Л. Костенко).

Роль ремного центру часто виконують і відокремлені другорядні члени речення, напр.: *Звернули до скверика, | білого від квітів* (О. Десняк); *Снав молодий парубок, | підклавши під голову білу свиту* (І. Нечуй-Левицький).

3. Лексико-граматичний засіб - , напр.: *Зіграй мені | осінній плач калини. Зіграй усе, | що я тебе прошу* (Л. Костенко)³⁴.

Поділ речення на тему і рему (крім реплік-відповідей діалогічного мовлення) може здійснюватися по-різному залежно від позиції фразового наголосу, напр., речення *Я воду п'ю у Сувиді з криниці* (Л. Костенко) може поділятися на тему *Я* і рему *воду п'ю у Сувиді з криниці*, тему *Я воду п'ю* і рему *у Сувиді з криниці*.

В українському мовознавстві найповніше дослідив комунікативну організацію речення О. Мельничук, з'ясувавши особливості синтагматичного членування простих і складних речень.

³⁴ Загнітко А.П., Миронова Г. М. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект . – Брно, 2013. – С.100

На співвідношення актуального членування з формально-граматичним і власне-семантичним структуруванням речення вказували І. Вихованець, А. Загнітко. Відмінність власне-семантичного, семантико-синтаксичного і формально-граматичного ярусів від комунікативного І. Вихованець убачає в тому, що вони стосуються сфери мови і є більш стабільними. Комунікативний ярус речення, на його думку, спрямований у сферу мовлення і тому, відображаючи потреби комунікації, є найбільш динамічним, рухливим³⁵.

А. Загнітко, в свою чергу, наголошує на безпосередньому зв'язку комунікативного рівня речення з власне-семантичним аспектом, оскільки речення «містить у собі певну об'єктивну інформацію, саме ця інформація і є суттєвою і в комунікативній ситуації зазнає різноманітних модифікацій, що відтворюються за допомогою порядку слів, фразового наголосу».

Принагідно, варто зауважити, що комунікативна лінгвістика, на відміну від функціональної, аналізує конкретні мовні одиниці в умовах мовленнєвого акту, досліджує відмінності в їх функціонуванні, а тому, як зазначає Ф. Бацевич, «пов'язує з предметним світом і когнітивною діяльністю, з одного боку, а також з умовами мовленнєвого спілкування, його координатами і з особливостями існування одиниць у конкретній мовній системі – з іншого»³⁶.

Цілком повноправною одиницею процесу комунікації можна назвати вокатив. Щодо визначення статусу та функцій звертання у лінгвістиці існує декілька підходів. Найпоширеніший із них твердить, що звертання не виступає членом речення. Однак О. Потебня притримується думки, що кличний відмінок поряд із називним «стоїть не поза реченням, а в ньому»³⁷. Також дослідник звернув увагу на те, що кличний відмінок у реченні узгоджується з 2-ю особою дієслова, тому вважати кличний відмінок теж 2-ю особою цілком правомірно.

³⁵ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К., 1993.- С. 129

³⁶ Бацевич Ф.С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф.С.Бацевич, Т.А. Космеда. – Львів: Світ, 1997. – С.4

³⁷ Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: У 4-х томах – Т. 1-2. – М.: Учпедгиз, 1958. – С. 161

Погляди О. О. Потебні поділяли і інші дослідники, зокрема І.Кучеренко стверджує, що вокатив може бути підметом, прикладкою та одночленним спонукальним реченням³⁸.

За традиційними твердженнями членам речення, так як і словосполученням та сполученням слів, не властива комунікативність. Це явище характерне для цілого речення та його функціональних заміників і полягає в тому, що речення виступає засобом спілкування носіїв мови, засобом формування, вираження думки, почувань, емоцій. Тому, щоб проаналізувати другорядні члени речення із погляду комунікативного аспекту, дослідники застосовують функціональний аналіз. Він передбачає врахування особливостей авторського вибору тих чи інших засобів вираження смислової структури тексту, зумовленої його видом і жанром.

Загалом, при дослідженнях другорядних членів речення не достатньо користуватися лише одним із трьох аспектів. Для того, щоб аналіз був максимально інформативним слід простежувати їх функціонування з погляду усіх аспектів.

³⁸ Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Ч. 1. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – С.153

1.2. Погляди мовознавців на прикладкові означення в діяхронії та синхронії

Питання, що стосуються прикладки та прикладкових сполучень, є дуже складними та належать до тих проблем мовознавства, які перебувають у процесі теоретичного осмислення та активного дослідження.

В українському мовознавстві уперше термін на позначення компонентів речення (головних і другорядних членів) подає І. Вагилевич у праці «Грамматика малоруської мови в Галичині» (Львів, 1845). Детально розглядаючи другорядні члени речення, І. Вагилевич окремо виділяє означення, виражене іменником у називному відмінку, – «приложеніє». Із того часу в граматиках української мови послідовно аналізуються іменники-атрибути, фіксуються терміни-назви на їх позначення, а саме:

1. приложеньє (appositio) (М. Осадця. Грамматика руского языка. Львів. – I вид., 1862, II вид., 1864);
2. приложеньє (Apposition) (П. Дячан. Методична грамматика языка мало-русского. Львів, 1865);
3. прибáвка (М. Шашкевич. Мала грамматика языка руского. Відень, 1865);
4. прилóження (О. Партицький. Грамматика руского языка. Львів, 1871);
5. прікладка (С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. Руска грамматика. Відень, 1893, 1913).

У лінгвістичних довідникових, науково-теоретичних та лінгводидактичних джерелах представлено різне трактування прикладок як особливого компонента у структурі речення.

В академічній літературі прикладка (апозиція) — різновид означення, виражений іменником і узгоджений з опорним словом у формі відмінка. Грамматична своєрідність прикладки виявляється у словозміні, де залежний іменник-прикладка набуває однотипних з опорним словом-іменником відмінкових форм: *дівчина-красуня, дівчини-красуні, дівчині-красуні,*

дівчину-красуню. Прикладка може підпорядковуватися іменникам, займенниковим іменникам і субстантивованим словам у різних їх синтаксичних позиціях, напр.: *Обік Тугара йшла його донька Мирослава* (І. Франко); *Це був чистий розбишака-халамидник* (В. Винниченко).³⁹

О. Шахматов ствержував, що прикладки виражають апозитивні відношення, які виникають між назвами субстанцій і явищ, тобто між іменниками і займенниками (особовими і предметними)⁴⁰.

В академічній граматиці «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» за ред. І.Білодіда О. Мельничук у розділі «Внутрішньо-синтаксична структура речення» визначає прикладку як різновид означення у формі іменника, що узгоджується з означуваним словом у відмінку і, як правило, в числі.

Б. Ключковський стверджує, що «прикладка – це особливий другорядний член речення, який служить для вираження апозиційних відношень між двома граматично рівноправними, лексико-семантично залежними субстантивними членами словосполучення»⁴¹. Він доводить, що є пари слів, котрі на перший погляд можуть здаватися прикладками, однак є ряд ознак, котрі характеризують їх як прикладкові сполучення. Наприклад: *революціонер-демократ, козир-дівка, жар-птиця, плащ-палатка*. За словами дослідника, це лексичні зрощення, що не підлягають розчленуванню. Однак окремі з них за допомогою інтонаційного оформлення та контексту можуть перетворитися на нерівноправні словосполучення, тоді одне з них ми будемо виділяти як прикладку.

Л. Рогозін вважає, що прикладка – становить особливий вид означення, що виражається іменником, узгодженим з пояснювальним іменником (чи займенником), як правило, у відмінку і числі⁴².

³⁹ Вихованець І.Р. Прикладка // Українська мова. Енциклопедія. – К.: 2004, С.524 – 525.

⁴⁰ Шахматов А.А. Синтаксис русского языка – [Вып. I: Учение о предложении и словосочетании]. – Л., 1925. – С. 272.

⁴¹ Ключковський Б. Г. Прикладка та її лексико-граматична роль // Українська мова і література в школі. - 1955. – № 6. – С.4.

⁴² Рогозін Л. Л. Основні способи розпізнавання прикладки та пояснюваного нею іменника // Українська мова і література в школі. –1957. – №3. – С.9.

У сучасній лінгводидактичній літературі прикладку кваліфікують як «узгоджене означення, виражене іменниками»⁴³, як другорядний член речення, який означає член речення, виражений словом з предметним значенням, даючи йому другу назву; як означенням, виражене іменником (або субстантивованим словом), який узгоджується з означуваним словом у відмінку.

О. Потебня вказував, що атрибутивний зв'язок колишнього іменника з іменником розвивався на основі порівняння, що колись іменник, будучи назвою певної субстанції, мав більш якісне значення, ніж сьогодні, і «шлях від іменника до прикметника – це атрибутивне вживання іменника. Тим, що атрибутивне вживання деяких слів, особливо для цього придатних, стало звичним, закладено першу основу для утворення якісних слів особливого виду»⁴⁴.

Богдан Ключковський зазначає, що прикладкові або апозитивні сполучення іменників з іменниками або їх еквівалентами використовуються в мовленні як лінгвостилістичний засіб вираження різноманітної, нерідко образно-метафоричної, характеристики відповідного предмета, особи чи явища (*гори-велетні, хлопець-юнак, сльози-перли, думи-орли* та ін.), що функціонально зближує їх з власне атрибутивними сполученнями (*червоний прапор, мирне небо, щаслива людина, гостре слово* тощо); прикладки можуть також уточнювати, конкретизувати займенник, пряму або фігуральну назву предмета, не маючи при тому виразного атрибутивного заряду (такі прикладки, як правило, інтонаційно відокремлюються)⁴⁵.

Щодо синтаксичного зв'язку між прикладкою та означуваним словом, то дослідники досить по-різному кваліфікують таке явище.

⁴³ Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К. : Либідь, 1993. – С.89.

⁴⁴ Потебня А.А. Из записок по русской грамматике, Т. 3. — М., 1977. — С.80.

⁴⁵ Ключковський Б. Г. Прикладка і сполучення неприкладкового характеру // Українська мова і література в школі. — 1976. — № 12. — С. 21

Ю. Шерех (Шевельов)⁴⁶, Л. Булаховський⁴⁷, Б. Кулик⁴⁸, О.Мельничук, І.Вихованець⁴⁹ вважають, що це узгодження як форма вияву підрядності.

Є. Кротевич вказував на те, що прикладки пов'язуються з підпорядковувальними словами зв'язком, який можна визначити як проміжний між сурядним і підрядним. Цей зв'язок він назвав кореляцією. Для неї, на відміну від узгодження, характерні такі особливості: належність сполучуваних компонентів до однієї частини мови (при узгодженні частини мови різні); дублювання форм, особливо відмінкових, натомість при узгодженні відбувається їх підпорядкування. Звідси таке визначення кореляції: кореляція становить своєрідний синтаксичний зв'язок, проміжний між сурядністю і підрядністю⁵⁰.

Дискусії стосовно цього питання тривають і досі, тому що кожен з дослідників має своє бачення та доказову базу.

Сучасний український мовознавець А. Загнітко притримується думки, що прикладка – це другорядний член, який виражається іменником або субстантивованим словом і приєднується до головного слова паралельними з ним формами для його визначення, уточнення чи пояснення (відповідає на ті ж питання, що й означення)⁵¹.

За поглядами вченого між прикладкою та означуваним словом існують апозитивні відношення, тобто смислова та граматична рівноправність.

Прикладка відрізняється від власне означення тим, що узгоджується з означуваним словом тільки у відмінку. Узгодження в роді й числі не є обов'язковим (*місто Луцьк, місто Чернівці, жінка-архітектор, станція Фастів, озеро Світязь*). Крім того, означення прикладкового типу виражає якість або властивість предмета через зіставлення його з іншим предметом,

⁴⁶ Шевельов Ю. В. Просте речення // Курс сучасної української літературної мови: У 2-х томах / за ред. Л. А. Булаховського. – Том 2: Синтаксис – К.: Радянська школа, 1951. – С.95.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Жовтобрюх М. А., Кулик Б.М. Курс сучасної української мови: У 2-х частинах / Кулик Б. М. – Част. 2: Синтаксис – К.: Рад. школа, 1965. – С.279.

⁴⁹ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К., 1993. – С.89.

⁵⁰ Кротевич Є. В. Способи вираження підрядного зв'язку // Укр. мова в школі. – 1954. – № 2. – С. 9.

⁵¹ Загнітко А.П., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. – Університет Масарика, Брно, 2013. – С.48.

який є субстантивним носієм ознаки. Прикладка виконує функцію пояснення, виділяючи предмет з певного класу, називаючи особу чи предмет за якоюсь ознакою.

О. Потебня у свій час звернув увагу на те, що в основі поняття «апозиція» лежить не відносна тотожність основного слова і прикладки, а відносна незалежність або самостійність у структурі речення, цим визначаючи її більшу предикативність, ніж це може мати прикметникове означення⁵².

Ознака, на яку вказує іменник-прикладка, приписується предмету не прямо, як у прикметника, а через посередництво іншої субстанції, предметно. Питання, на яке відповідає прикладка, не збігається повністю з питанням на яке відповідає звичайне означення, виражене прикметником⁵³.

Л. Rogozin обирає для порівняння два сполучення слів, а саме: *красива дівчина* і *дівчина-красуня*.

Ступінь вияву атрибутивності прикладки може бути виражений як яскраво, так і ледь помітно. Залежність прикладки від пояснювального іменника не виражається флексією, як у прикметника, через що залежність її не така виразна, як залежність прикметника від означуваного іменника.

Ще одне проблемне питання постає в українському мовознавстві – це розмежування прикладки і пояснюваного нею іменника. Оскільки чітких зовнішніх ознак залежності немає, то можна стверджувати, що кожен з двох іменників при певних умовах може бути означенням по відношенню один до одного. При цьому, насамперед, слід звертати увагу на зміст конкретного речення, бо «кожен з двох іменників, в залежності від змісту, може бути прикладкою по відношенню до іншого»⁵⁴. Бувають випадки, коли для розпізнавання прикладки дослідники беруть зміст попередніх і наступних речень: *Розумно квіти-сестри поглядали*.

⁵² Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А.Потебня. – Т.І–ІІ. – М. : Учпедгиз, 1958. – С. 110.

⁵³ Rogozin Л. Л. Основні способи розпізнавання прикладки і пояснюваного нею іменника // Українська мова в школі. – 1957. – № 3. – С. 9

⁵⁴ Там само.

Погляди мовознавців на сполучення слів, в яких один з іменників означає видове, а другий – родове поняття, значно розходяться. Ф. Буслаєв доводить, що прикладка становить видову назву предмета при родовій, а О. Шахматов, навпаки, визначає прикладкою родову ознаку слова. На думку Л. Рогозіна, родові поняття, як ширше поняття, у тісних сполученнях двох одновідмінкових іменників не може виступати означенням-прикладкою щодо вужчого, видового, поняття, бо немає основних ознак прикладки (*школа-десятирічка, жук-короїд*). Видова ж назва, вказуючи до якої вужчої категорії предметів належить даний предмет, виступає прикладкою стосовно родової.

Досить часто у ролі прикладки виступають невідмінюваний іменник, що втратив самостійність, а також усічений субстантивований прикметник (*Пшениці колишуть яр-потоки*).

Іменник, який повторює попередній іменник, обростаючи суфіксами чи префіксами, виступає в ролі прикладки, що, як зазначає І. Білодід «розгортає слово-об'єкт у семантичному і структурному плані»⁵⁵. Наприклад: *З безсоння, втоми-перевтоми На мертвих падають живі* (А. Малишко)⁵⁶.

Л. Рогозін також стверджує, що іменник – власну назву людини, яка у тісному сполученні двох іменників стоїть на першому місці, слід вважати пояснювальним (основним) словом, а другий іменник – загальну назву, що виступає постійною, ніби невід'ємною ознакою особи, – прикладкою⁵⁷.

Однак бувають випадки у реченні, коли кожен з двох іменників може являти собою характеристику другого (*Ростуть сини-інженери, про щастя співають* та *Інженер-чистильщик...стоїть передо мною і дивиться кудись убік*). У таких випадках, виходячи з закономірності порядку слів, яка полягає в тому, що означення, виражене іменником буває переважно в

⁵⁵ Білодід І. К. Стилістичне використання засобів словотвору // Українська мова в школі. – 1951. №3. – С.31.

⁵⁶ Рогозін Л. Л. Основні способи розпізнавання прикладки і пояснюваного нею іменника // Українська мова в школі. – 1957. – № 3. – С. 10.

⁵⁷ Там само.

постпозиції, то прикладкою слід вважати той іменник, що стоїть на другому місці⁵⁸.

Щодо стилістичного функціонування прикладки В.Ващенко говорить, що «не можна не помітити надзвичайно важливих і цікавих її позицій у живій мові, що служать для створення стилістичних властивостей мовлення»⁵⁹.

Навіть найбільш звичайні прикладки, що вживаються в ділових та наукових стилях, вже служать виразними одиницями мовлення. Це можна помітити уже з того, що вони можуть мати навіть паралельні засоби, далеко менш виразні: А коло них *татарин-провідник* немов чекав на когось (М. Коцюбинський)⁶⁰.

Л. Булаховський формулює: «Прикладкам як засобів художньої характеристики понять належить в історії літературної мови серйозна роль»⁶¹. Прикладка ж важлива ознака і народної мови: «В народній словесності або стилізованій під неї можливий зрідка великий збіг прикладок»⁶². В. Ващенко у праці «Стилістичні явища в українській мові» підтверджує думку Булаховського і вказує на велику стилістичну силу прикладки та окремих її типів.

Як зазначено вище, традиційно прикладку вважають узгодженим означенням, вираженням іменником.

За семантикою прикладкові слова та вирази характеризуються найширшим функціонально-смісловим навантаженням. Зокрема, існують такі найбільш уживані групи іменникової лексики, що здатні функціонувати в цій синтаксичній одиниці та можуть означати:

1) характеристику особи:

а) за професією, родом занять: *лікар-невропатолог, дідусь-шахист*;

⁵⁸ Там само. С. 11.

⁵⁹ Ващенко В.С. Стилістичні риси прикладки // Ващенко В. Стилістичні явища в українській мові. – Ч 1. – Харків, 1958. – С.179.

⁶⁰ Там само. С.180.

⁶¹ Булаховський Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX в. / Булаховський Л. А. – Т. 1. – 1941. – С.403.

⁶² Булаховський Л. А. Курс русского литературного языка, К., 1952. – С.275.

- б) за національною належністю: *дівчина-туркменка, хлопець-грузин;*
- в) за соціальним походженням: *юнак-робітник, дівчина-орендаторка;*
- г) за місцем проживання: *жінка-киянка;*
- г) за віком: *дитина-немовля, хлопець-підліток;*
- д) за родинними стосунками: *дівчата-сестрички;*
- 2) родову назву при видовій: *Дніпро-річка, Київ-місто;*
- 3) видову назву при родовій: *трава звіробій, місто Донецьк;*
- 4) якісну характеристику особи або предмета: *юнак-богатыр, дуб-велепень.*

Традиційно розрізняють поширену та непоширену прикладку. Поширена прикладка є іменниковим словосполученням у позиції означення: «*Один лише Ярема Бобир, наш родич по дідовому коліну, не постраждав у цій пригоді*» (О. Довженко). Непоширена виражається одним словом-іменником: «*Дядько Самійло не був ні професором, ні лікарем, ні інженером*» (О. Довженко).

Відповідно до цього прикладкові означення бувають як відокремленими так і невідокремленими. Невідокремлені прикладки супроводжують опорний іменник без змістового й інтонаційного її вирізнення, а відокремлені прикладки виділяються в реченні у змістовому плані й інтонаційно, набуваючи порівняно з невідокремленими прикладками семантико-синтаксичної автономності, наприклад: «*Тоді загарбник Самійло не витримав дідового нападу і подавався навіть під дуби*» (О. Довженко); «*Там стіна Ховає Польщі й людськості святиню — Шопена серце*» (М. Рильський).

Відокремлюватись можуть препозитивні і постпозитивні, поширені і непоширені (рідше) прикладки чи групи прикладок, виражені іменником, субстантивованою частиною мови або словосполученням. Основне (атрибутивне) значення відокремленої прикладки часто ускладнюється додатковим обставинним значенням.

Невідокремлена прикладка супроводжує опорний іменник без змістового й інтонаційного її вирізнення. Відокремлена – належить до категорій ускладненого речення і передає вторинне предикативне значення.

Сприяють відокремленню прикладок такі фактори: зміст, наявність пояснювальних слів, характер означуваного слова, місце прикладки в реченні та ін.. Відокремлені прикладки можуть відноситись до підмета, іменної частини складеного присудка, додатка і обставини. На думку багатьох дослідників, відокремлені прикладки, порівняно з відокремленими означеннями, синтаксично й семантично самостійніші в реченні, бо можуть бути вжиті й без пояснювального слова, на відміну від відокремлених непоширених і поширених означень.

В українській мові найчастіше відокремлюються:

1. поширена прикладка (загальна назва) після означуваного іменника (*Найкращим місцем для школярських зборищ була Мар'ївка – закинутий у гаю, поблизу озера, хуторець*);
 2. непоширена прикладка – загальна назва в позиції після пояснювального слова, переважно іменника (*Вічна слава народові, трудівнику*).
- Однак обидва види прикладок можуть відноситись до будь-якого члена речення, вираженого іменником, особовим займенником, субстантивованою частиною мови, нерозкладним словосполученням.
3. поширені й непоширені прикладки – загальні назви після пояснювального слова, яке становить власну назву (*І я примовкав, а Тарас, дідів батько, брав мене на руки*);
 4. прикладка – власна назва переважно відокремлюється з метою уточнення та стоїть після загального іменника (*Другий сусід мій, Григорій Шиян, вирішив не покидати своєї хати*);

На письмі прикладки відокремлюються не тільки комою (комами) а й тире: *Благословенна щедрість! Все від неї — від щедрості думок, сердець і рук* (В. Симоненко).

Якщо прикладка приєднувана сполучником **як** та має додатковий обставинний відтінок, вона відокремлюється як у позиції після означуваного слова, так і перед ним: *Як досвідчений учитель, А. С. Макаренко вмів передбачати будь-яку несподіванку* (В. Сухомлинський); *У горах Брянський, як командир, зустрівся з новими труднощами* (О. Гончар).

Якщо ж прикладка зі сполучником **як** вказує, в ролі кого (чого) виступає предмет, то комами не відокремлюється: *Соняшник як декоративна рослина довго прикрашав тільки квітники та оранжереї* (В. Уткін).

Прикладка, яка уводиться в речення за допомогою слів **зокрема, тобто, особливо, а саме, на ім'я, родом, як-от, наприклад, або, чи** також відокремлюється. Наприклад: *Вальдинен, або лісовий кулик, — благородна птиця* (М. Рильський); *Козак Бобренко, на ім'я Григорій, єдиний син достойної вдови* (Л. Костенко)⁶³.

За ступенем вияву зв'язок між опорним іменником і залежним іменником-прикладкою буває різним. Зокрема, меншу граматичну автономність має невідокремлена прикладка, більшу — відокремлена. У випадках тіснішого об'єднання опорних і залежних компонентів препозитивна прикладка може перетворитися на елемент складного слова-іменника і до того ж утратити відмінкову словозміну, пор. конструкції *геній-художник, диво-слово* з відмінюваною прикладкою і складні іменники типу *генерал-лейтенант, прем'єр-міністр, козир-дівка, буй-тур, дизель-мотор* з невідмінюваною першою частиною.

Апозитивні відношення, як їх прийнято називати в академічній граматиці, що виражаються прикладками, споріднені з предикативними. Це зумовлено тим, що означення-прикладка походить від іменника у функції іменного складеного присудка.

Кожна невідокремлена прикладка за сприятливих умов може стати відокремленою або може бути перетворена в присудок (в іменну його

⁶³ Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / С. О. Караман, В. О. Караман, М. Я. Плющ. — К.: Літера ЛТД, 2011. — С. 425-426.

частину) до пояснювального члена прикладкового сполучення, який у такому випадку потенційно здатний взяти на себе функцію підмета.

Фактично, відокремлення підсилює комунікативне спрямування повідомлення, сприяє виділенню в ньому головного та другорядного, збільшує інформативність, робить його стислішим і компактнішим.

Крім цього, зважаючи на те, що прикладка більшою мірою тяжіє до іменника, то вона і підпорядковуючий член можуть утворюють прикладкові конструкцію, якій властива двоїста природа. Зокрема, засобам вираження прикладкової конструкції властива лексико-семантична подібність (спільна предметність, або субстантивність), разом з тим і лексико-семантична нерівноправність, яка впливає з різного смислового обсягу компонентів.

Також, засобам вираження прикладкової конструкції властива також морфологічна однотипність, яка формально виявляється в узгодженні прикладки з підпорядковуючим словом і впливає з лексико-семантичної подібності компонентів. На цій подібності і морфологічній однотипності ґрунтується граматична рівноправність членів сурядного, апозиційного словосполучення. Доказом сурядності компонентів кожної прикладкової конструкції можна вважати те, що прикладка і підпорядковуючий член завжди у певній мірі рівнозначно відносяться до якогось третього члена речення, а також повторення прийменника біля прикладки і пояснюваного слова, хоча, такі випадки в сучасній літературній мові трапляються рідко.

Незважаючи на морфологічну однотипність, субстантивні компоненти прикладкової сполуки можуть мати різні роди, неоднакове число, і між ними може бути невідповідність у відмінку. Хоч відповідність прикладки і пояснюваного слова у роді, числі і відмінку не обов'язкова, але вона найбільш поширена, і тому теж визначає граматичну рівноправність компонентів прикладкової конструкції.

Вузькою функцією прикладки є уточнення в першу чергу лексичного змісту попереднього чи наступного підпорядковуючого слова. Вона може пояснювати малозрозуміле, іншомовне субстантивне слово, може мати

характер метафори або розкривати її значення тощо (*Повернувшись після госпіталю в полк, Сагайда був неприємно вражений, що його ротою – славною ротою Брянського – тепер командує якийсь Кармазин*).

Узагальнюючи усі вище наведені факти, можна зробити висновок, що прикладка – це граматична одиниця, яка як структурно-семантичний різновид означення має такі її риси:

- 1) не входить до структурної схеми речення;
- 2) виражається іменником або субстантивним словом;
- 3) є іншою назвою предмета;
- 4) може бути непоширеною (виражається одним словом-іменником) і поширеною (виражається іменниковим словосполученням у позиції означення);
- 5) може бути препозитивною і постпозитивною щодо головного слова.

В академічній граматиці аналіз прикладкових означень переважно стосується формально-граматичного аспекту. Частково ця характеристика пов'язана з комунікативним аспектом (якщо мова йде про відокремлення прикладкових означень). Однак, у семантико-синтаксичному ключі прикладку в традиційній граматиці не аналізують.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИКЛАДКОВИХ ОЗНАЧЕНЬ В ДИТЯЧІЙ ПОЕТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Відомо, що дитяча література покликана заспокоїти дитину, розважити, приспати, виховати любов до та повагу до світу людей та природи, розвивати творче мислення.

Цей жанр фольклорної творчості багатий на різноманітні художні засоби, зокрема епітети (художні означення, до яких відповідно відносяться прикладки).

Прикладкові означення активно залучають та використовують у тексті, тим самим прикрашаючи художній твір. Дослідники стверджують, що прикладкові означення є надзвичайно важливими і служать для створення стилістичних властивостей мови. Прикладки – це ефективний засіб увиразнення головних деталей тексту, зважаючи на їх різноманітність щодо формального вираження, семантики та комунікативного навантаження в реченні.

Зокрема у дитячій літературі використання прикладок зумовлене здебільшого ритмомелодикою тексту (поетичні твори) або ж увиразненням певних якостей чи характеристик особи або предмета.

При аналізі зібраного матеріалу керуємося і враховуємо формально-граматичний, семантичний та комунікативний аспекти прикладкових означень.

У роботі структуруємо матеріал і проводимо аналіз невідокремлених та відокремлених прикладкових означень, з огляду на їх структуру, особливості та позиції до означуваного слова.

2.1. Формально-граматичний аспект

2.1.1. Невідокремлені прикладкові означення

Прикладка займає проміжне положення між узгодженим означенням типу прикметника та іменниковим неузгодженим означенням⁶⁴. Хоча позиція означення такого типу є суто допоміжною, все ж воно відіграє важливу роль, зокрема прикладка може пояснювати додаток, означення, обставину, підмет, звертання.

Аналізований джерельна база, відповідно до структурно-граматичних особливостей прикладки, налічує значну кількість означень, виражених одиничними іменниками: *Шинкарочко Галя, поший мені льолю* (Г. Довженок /Д. Ф.⁶⁵ /, с. 224); *Там галочки в'ють віночки для нашої Парасі дитини* (Г. Довженок /Дитячий фольклор/, с. 230); *Ой ти, коте Марку, ходиш по ярмарку, не торгуєш, не купуєш, робиш людям сварку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 234); *А там на селі, там два хлопці Василі* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 256); *...Ой там трава зелена, там дівчина Олена; Там трава, як ряска, і дівчина Параска* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 282); *Вставай, козак, та й біжи до дівчини Гапки, смоляної лапки* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 288); *А там трава листорижка, а дівчина Оришка* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 289); *Ой сину мій Іване, дитя моє кохане!* («Над колискою», с. 179); *Його жона Юліанна свого сина колисала* («Над колискою», с. 195); *Ти набігався, вухатий, по шибках сусідки Олі, по квітках бабусі Полі...* (Д. Чередниченко, www.pisni.org.ua); *Хлопчику Андрійчику, серце-обігрійчику, сонце в ліжку дивиться твоє...* (П.Осадчук, www.pisni.org.ua); *Тебе на повітряній кулі вітер, несе в безмежну країну під назвою «Сон»* (А. Кривута, www.pisni.org.ua).

У джерельному матеріалі виявлено **препозиційні** прикладки, в яких основна функція (атрибутивна) поєднується з чітко вираженою функцією

⁶⁴ Сучасна українська літературна мова: У 5-ти книгах / За заг. ред. І. К. Білодіда. – Кн. 3: Синтаксис – К.: Наукова думка, 1972. – С. 205.

⁶⁵ Тут і надалі подаємо у такому скорочення видання «Дитячий фольклор» за редакцією Г. Довженок.

уточнення, а саме: *Шука риба в морі грає, а Ванічка спать лягає...* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.78).

Більшу чисельність мають прикладки **постпозиційні**, в яких атрибутивна функція поєднується з мінімально вираженою довідковою функцією: *Спи ти, коте-дитиночко, та й в ті калищині, як горішок луциночок в зеленій ліщині* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 104); *А ти, котик рудько, та витопи грубку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с.229); *Ой ти, коте рябку, та замети хатку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 229); *Он шевці-кравці переяславці шують* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 247); *А він вдався ледацюга...* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 311); *Життя моє як ниточка, а я живу, як билиночка* (С.Руданський /Н. К. /, с. 208).

Отже, з погляду структурно-граматичних особливостей невідокремлені прикладкові означення мають велике поширення у текстах дитячої поетичної літератури, зокрема у колискових піснях.

2.1.2 Відокремлені прикладкові означення

У мовознавстві відокремлення традиційно трактують як засіб ускладнення речення. Це спосіб виділення певного другорядного члена з поміж інших, з метою надання йому більшої самостійності.

В українській мові відокремлюються як поширені, так і непоширені прикладки, причому вони можуть стосуватися будь-якого члена речення, вираженого іменником, особовим займенником, субстантивованою частиною мови, нерозкладним словосполученням. Як уже зазначалося, вони мають певні умови відокремлення.

У джерельній базі виявлено **поширені** та **непоширені** прикладкові означення, які стосуються означуваного слова, вираженого іменником. Для відокремлення таких означень на письмі автори користуються не тільки комою, а й тире, яке вживається тоді, коли потрібно підкреслити самостійність, надати більшої точності, або ж коли поширена прикладка має вже в своєму складі розділові знаки, для уникнення змістової чи

пунктуаційної плутанин⁶⁶: *А горобчик, славний хлопчик, на скрипочку грає* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 235); *А ворони, старі жони, короваї місяць* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235); *А невісточкам – чужим діточкам – по звою полотенця* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306); *Забив жінку, невістоньку,* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.306); *Ой сину мій Іване, дитя моє кохане* (С.Руданський /Н. К. /, с. 179); *Спи, мій синуля, Павлинок-нава* (С.Руданський /Н. К. /, с. 251); *Спи, синочку, спи, козаче, кінь твій зачекає* (А. Сухий, www.pisni.org.ua); *Івасику, голубчику, чого не спиш, синочку мій?* (Н. Матвієнко, www.pisni.org.ua); *Ой спи, діду, старий бичку, а я видною теличку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 300); *Ой дітки мої, голуб'ятка мої!...* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 305); *Ой мої сини, мої соколи, а дочки голубочки...*(Г. Довженок /Д. Ф./, с. 306); *...Спи і ти, мій голубочку, мій малесенький синочку* (В. Наконечний, www.pisni.org.ua); *Спи, мій маленький киянине, мій роменовий цвіт!* (Б.Олійник, www.pisni.org.ua); *Все для тебе, горошинко, моя донечко, моя зоре, моє диво, моє сонечко* (Н.Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Наче намистиночка, малесенька дитиночка* (М.Янчишин-Чедрик, www.pisni.org.ua).

Отже, відокремлена прикладка як різновид означення має широке поширення та різноманітність використання щодо структурно-граматичного вираження.

2.1.3. Прикладкові означення, які пишуться через дефіс

Відомо, що інколи прикладка може зливатися з означуваним словом, та становити одну нерозкладну сполуку. Цей зв'язок на письмі позначається дефісом.

Однак варто відрізнити прикладку з означуваним словом та складний іменник. І в першому, і в другому випадку два слова будуть писатися через дефіс, проте складні слова, утворені з двох іменникових основ, виражають одне поняття та виступають в реченні як один член (*небокрай, лісостеп*). У

⁶⁶ Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2001. – С. 286 – 287.

складних словах із компонентом-прикладкою два (здебільшого узгоджені у відмінку, іноді в числі) іменники не становлять такого виразно єдиного поняття, а тільки в більшій чи меншій мірі наближаються до нього. У словах такого типу одне поняття залежить від іншого, тобто один компонент є головним, а другий підпорядкованим, який характеризує перший в якійсь мірі. При чому, розташування цих компонентів в реченні може бути різним. Це залежить від типу прикладкового утворення й семантико-синтаксичного навантаження прикладки й пояснюваного слова: *Ой кіт-баламут нарядився в хомут* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 224); *Козенята-небората мірки відбирають*(Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235); *А синиці-молодиці ніженьками туп-туп* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235); *Ой кіт-либидин коло річки ходив...*(Г.Довженок /Д. Ф./, с. 245); *А хлопці-молодці кукли попалили дівчат побили* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.273); *Розсипає сонні веретенця місяць-чарівник* (С. Руданський /Н. К. /, с.231-232); *Головочка-маківочка, очки як тернина* (С.Руданський /Н. К. /, с. 240); *Соловейку-синку, пташечка маленька...* (www.pisni.org.ua); *Убаюкала сіреньких мишка-мати діточок, павучаточок маленьких, впеленав Пан-павучок* (www.pisni.org.ua); *Білим пухом прикрашала сосни тітонька-зима* (О. Гура, www.pisni.org.ua); *Лялька-подружка моя, що без мене не гуля* (Ю. Удод, www.pisni.org.ua); *Для малечі тітка-Казка пише сон* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Навіть непосида-котик, смачно спить спіймавши хвостик* (www.pisni.org.ua); *Човен хвилею гойдає, птах-казкар увись злітає* (Т. Маршалова, www.pisni.org.ua); *Птахам-мандрівникам на ніч притулок дам* (www.pisni.org.ua); *Ой ну, котку-рябку, та скопай нам грядку* (www.pisni.org.ua); *Де живе той хлопчина-молодчина, в кого ліжечко нове?* (П. Воронько, www.pisni.org.ua); *Ти іще в колисці, дівчинонько-квітко?*(www.pisni.org.ua); *Я в тобі колишу дитятко-сокола* (www.pisni.org.ua); *Колишу тя, дитиночко, дитинко-делітко* (www.pisni.org.ua); *Казочку чекає про царя-жар-птицю* (Н.Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Соне малесенький цілунчик-носик* (Н. Гуркіна,

www.pisni.org.ua); *На небі місяць-паляничка* (www.pisni.org.ua); *Місяченько - білий лебідь* лине в далі голубі (Р. Юзва, www.pisni.org.ua); *Я дзвіночки-зірочки* розсиплю по стелі (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Запалилися на небі зірочки – ліхтарики* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Диво-зорі* у срібних намистах почали небосхил колихати (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *В ній прокидається мавка-весна* (Л. Терлецька, www.pisni.org.ua); *Сплять і гори, і річки, і смеріченьки-свічки* (В. Мангов, www.pisni.org.ua).

В українському мовознавстві досі залишається не вирішеним питання щодо поєднання прикладки та лексикалізованих сполук, зокрема тих, які, з одного боку, не становлять цілісного поняття, а з іншого, є дуже схожими на нього. У джерельному матеріалі виявлено чимало таких поєднань, наприклад: *Горобця-молодця* колисає гілка (www.pisni.org.ua). У наведеному прикладі, залежний іменник характеризує *горобця* за певною ознакою. Переважно такі ознаки і є означенням-прикладкою, однак ці поняття вживаються у мовленні настільки часто, що виступають як узвичаєні, тому зараховувати їх до тієї чи іншої групи буває проблематично.

Вважаємо за доцільне зарахувати також до сполук такого типу складні номінації на позначення казкових істот (виявлено їх варіативність): *Ой кіт-воркіт* на віконечко скік (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 117); *Ой ну, котку-воркіт* на колисочку скік (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 117); *Ой кіт-воркіт* воркоче, мале дитя спати хоче (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 131); *Коте, коте-буркоте* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 136); *Та ой кіт-воркіт* на колодку скік (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 136); *Ой кіт-воркіт* да на віконечко скік (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 146); *Кіт-воркіт* та з віконечка скік (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 150); *Ой кіт-воркіт* по загір'ячкам скік (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 224); *Ой кіт-воркіт* по подвір'ю ходив *кіт-воркіт* перепелки ловив (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 224); *Кіт-воркіт* поза волом ходив (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 225); *–Ой кітку-воркітку, де ти ходив?* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 225); *А сороки-білобоки* пішли танцювати (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235); *Ой кіт-воркіт* кашу поїв (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 254); *Ой кіт-воркіт* скочив на віконце (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 254); *Ой кіт-*

муркіт на голубочку скік (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 268); *Ой у kota-вуркота одчинені ворота* (С. Руданський /Н. К. /, с. 227); *Хитрая лисичка, вовокова сестричка, хоче влізти в сінці* (С.Руданський /Н. К. /, с.266); *Котик-мурчик на печі бачить сон про калачі* (www.pisni.org.ua); *Зайчик спить і вовчик-братик* (www.pisni.org.ua); *Казочку чекає про сороку-білобоку* (www.pisni.org.ua); *Зайчик спить і вовчик-братик* (А. Сухий, www.pisni.org.ua); *Тепер в твоє личко сон-зіллям дише* (О. Гончар, www.pisni.org.ua).

Під час аналізу джерельного матеріалу ми відзначили складні поєднання з двох або й трьох прикладок, як-от: *Ой сину мій Іване, дитя моє кохане* (С. Руданський /Н. К. /, с. 179); *Хлопчику Андрійчику, серце-обігрійчику сонце в ліжко дивиться твоє* (П. Осадчук, www.pisni.org.ua); *Зоряний метелику, хлопчику-ангелику, любчику-любійчику, пташку-соловійчику світлий день із ночі постає* (П. Осадчук, www.pisni.org.ua); *Соловейку-синку, пташечка маленька* (www.pisni.org.ua).

Письменники використовують тропи, щоб підкреслити зображувані почуття, створити певний настрій та збагатити мову художнього тексту в цілому. У прикладах, наведених вище, прикладки-епітети виступають показником особливостей авторського стилю у поетичних текстах дитячої літератури. Це, так би мовити, манера написання, яка їх вирізняє.

В українській літературі досить часто можна побачити сполучення, в яких два іменники синонімічні або близькі до синонімічних. Л. Рогозін називає їх «синонімічні прикладки»⁶⁷. Опрацьований матеріал містить такі приклади: *Ой ну, люлі, коте-котинку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 63); *Котину-котарю вимітай кошару* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 228); *Ковдрочка-перинка ніжно обіймає* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Засинайте швидше, любі дітлахи-малята* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Хиталочку-гойдалочку гойдатиму в садку* (Т. Коломієць, www.pisni.org.ua). Даним мовним одиницям властива велика узагальнююча сила та емоційна насиченість.

⁶⁷ Рогозін Л. Л. Невідокремлені прикладки в структурі складного слова / Рогозін Л. Л. // Укр. мова і літ. в школі. – 1957. – № 3. – С. 12 – 15.

Узагальнюючи наведене вище, слід сказати, що насправді межа між прикладковими й неприкладковими сполученнями не є досить чіткою, тому інколи важко відрізнити одне від іншого. Стосовно цього О. О. Потєбня каже, що «лише з контексту, який хоч і не завжди ясно вказує на думку мовця, можна пізнати, якого роду сполучення...»⁶⁸. Крім того, наявність таких складних випадків у мовознавстві, це, радше, не правило, а виняток з нього.

⁶⁸ Там само – С. 443.

2.2. Семантико-синтаксичні параметри прикладки як синтаксеми подвійного характеру

2.2.1. Прикладка як вторинний предикат

В семантико-граматичному аспекті представники функціональної школи, зокрема І. Вихованець та М. Мірченко, оцінюють компоненти речення, які не належать до первинних семантичних компонентів та які не формують первинну основу речення як синтаксеми вторинного характеру, а саме вторинних предикатів. Сюди дослідники включають: неприслівні члени речення, до яких належать детермінантні компоненти речення різного функціонального навантаження та дуплекси. Щодо корелятивних зв'язків можна відзначити, що переважна більшість обставин відповідає на семантико-синтаксичному рівні характерним різновидам обставинних детермінантів, означення (насамперед узгоджені) стосуються детермінантів означального характеру, а вставні компоненти – детермінантів модальних.

Відповідно до цього прикладка вважаємо одним із різновидів означень, які максимально схожі за формально-граматичними особливостями із узгодженими атрибутами, адже вони уподібнено до означуваного слова відображають значення роду, числа та відмінка, – хоча і дублюють ці показники, а не узгоджуються, як означення, виражені такими частинами мови, як прикметники, займенники прикметникового типу, порядкові числівники. З огляду на те, що прикладка наближується до узгодженого означення, то її можна вважати вторинною предикатною синтаксемою.

На думку І. Р. Вихованця, компонент будь-якої семантики, перебуваючи в залежності від іменника, вказує на ознаку позначуваного цим іменником предмета. Атрибутивні відношення та атрибутивні компоненти, зауважує вчений, не становлять суто семантичних сутностей та поширюються на залежні присубстантивні компоненти будь-якої семантики⁶⁹. У такому разі відбувається номінація особи мовця

⁶⁹ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 133

прикладковим компонентом, який приховано виражає другорядну предикацію.

Вторинні синтаксеми часто бувають складними одиницями спареного характеру, оскільки можуть тяжіти і до суб'єкта, і до предиката.

Додаткова предикативність виникає як результат трансформації (або модифікації) структури граматично елементарного речення: просте речення перетворюється або на слово, або на словосполучення, або на самостійну синтаксичну конструкцію чи зворот. У таких реченнях функціонує вторинний предикат, який, займаючи придієслівну позицію, характеризує як суб'єкт дії, так і саму дію»⁷⁰. Наприклад, *Забіжить вечір-побігайчик* (П.Воронько, www.pisni.org.ua). Означуване слово *вечір* (первинний суб'єкт) та означення у формі прикладки *побігайчик*. Оскільки прикладка дає другу ознаку предметові, то в цьому реченні вона виступає вторинним суб'єктом: *Вечір забіжить + вечір (є) побігайчик*. Тут прикладка більшою мірою тяжіє до предиката, тобто присудка *є*. Тому цілком правомірно вважати її вторинним предикатом.

Предикація – це «приписування ознаки предмета висловлення двома сполучуваними компонентами»⁷¹, тобто «у предикації логічний суб'єкт розкривається через логічний предикат (щось стверджує чи заперечує про якийсь предмет)».

Предикативність є граматичним втіленням предикації та стосується синтаксичної будови речення, а предикація – семантичного навантаження речення. І. Вихованець називає категорію предикативності формально-синтаксичним ядром речення, а категорію предикації – семантико-синтаксичним⁷².

О. Кульбабська погоджується із твердженням А. Загнітка, що категорії предикативності і предикації «виступають планом змісту і планом

⁷⁰ Типи предикації в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії: збірник наукових праць / укл.: А. Загнітка та ін. – Вип. 7 – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С.83.

⁷¹ Там само.

⁷² Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності. Українська мова. – 2002. – № 1. – С.29.

вираження для речення»⁷³⁷⁴. В результаті є модель речення і модель думки. Модель речення складається з головних членів – підмета і присудка. Натомість модель думки утворюється судженням (пропозицією), що складається із двох основних компонентів – суб’єкта і предиката:

А синиці-молодиці ноженьками туп-туп (Г.Довженок /Д. Ф./, с.235) = *А синиці ноженьками туп-туп* + *синиці (є) молодиці*; *Ой кіт-либидин коло річки ходив* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.245) = *кіт коло річки ходив* + *кіт (є) либидин*; *То ж не піп купував, а чернець-молодець* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.245) = *то ж не піп купував, а чернець* + *чернець (є) молодець*; *Он шевці-кравці переяславці шують з реміню* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.247) = *шевці-кравці шують* + *шевці-кравці є переяславці*.

Значення предиката виступає центральною величиною категорії предикативності. У буквальному розумінні “предикат” означає “сказане”. Первісно – це конститутивний елемент судження, який вказує на те, що стверджуємо чи заперечуємо про суб’єкт. Причому значення предиката не довільне, а вказівка на ознаку, відношення до інших предметів та ін⁷⁵

Із семантико-синтаксичного погляду предикат – це центральна синтаксема, від валентності якої залежить кількісно-якісний склад речення. Оскільки предикат в широкому розумінні є ознакою предмета, то прикладку ми мусимо сприймати як предикатну синтаксему, оскільки в вузькому розумінні при формальному підході вона теж є ознакою предмета:

А хлопці-молодці кукли попалили (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 273) = *хлопці кукли попалили* + *хлопці є молодці*; *Там дівчина Параска* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.282) = *дівчина (є) там* + *дівчина (є) Параска*; *Ой мої дітки голуб’ятка* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.305) = *дітки (є) мої* + *дітки (є) голуб’ятка*; *Ой мої сини, мої соколи, а дочки голубочки* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.306) = *сини (є) мої* + *соколи (є) мої* + *сини (є) соколи* + *дочки (є) голубочки*.

⁷³ Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк : ВКЦФ «БАО», 2011– С. 283.

⁷⁴ Кульбабська О. В. Вторинна предикація. – Чернівці, 2011. – С. 165.

⁷⁵ Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк, 2001. – С. 122.

В українська граматиці виділяють типи предикатів, враховуючи часові та субстанційні характеристики, оскільки непредикатним словам більшою мірою властиві парадигматичні семи, а предикатним – синтагматичні, як такі, що потенційно визначають валентну модель речення. Важливою при цьому виступає характеристика суб'єкта – центральної іменникової синтаксеми в семантико-синтаксичній структурі. І. Вихованець класифікує предикати таким чином:

1. Предикати дії – центральний клас дієслівних предикатів. Вони динамічні, з характерною фазовістю, тобто в кожен окремий момент часу наявна лише одна фаза розвитку дії, а не вся дія. Особливістю цього типу предикатів є широкий сполучувальний потенціал, зумовлений активним характером суб'єкта: *Галя спинилась...* (В. Шевчук). *Галя прикрутила гніт* (В. Шевчук). *Галя витерла скло подолом того ж таки плаття...* (В. Шевчук).

2. Предикатам процесу теж притаманна ознака динамічності, однак, на противагу предикатам дії, вона не передбачає активного виконавця дії. Така особливість відбивається в реченнєвих моделях: ознакові слова найчастіше формують елементарні речення з однією іменниковою синтаксемою: *Город глушіє, – Вже не прополю* (Л. Костенко). *Люди закам'янили* (В. Винниченко). *Ранок яснішав та виднішав* (І. Нечуй-Левицький).

3. Предикати стану – статична ознака, морфологічне вираження якої стосується сфери дієслів, прислівників та іменникових форм, які втратили зв'язок із парадигмою відмінювання: *Пахне липою медово* (В. Сосюра). *Щось сумно мені. Шкода, мамо! Нема по мені дівчат на селі* (Панас Мирний). Стани наділені ознаками часової локалізованості (оскільки співвідносяться з часовим планом) і статичності. Як правило, ці одиниці поєднуються з однією пасивною за характером суб'єктною синтаксемою; рідше відкривають дві позиції – суб'єкта та об'єкта: *Місто, місто, я тебе не знаю і за це ненавиджу й люблю* (В. Сосюра).

4. Предикати якості суттєво відрізняються від трьох попередніх типів. Вони позначають абсолютну ознаку предмета, тому позбавлені часових характеристик. Здебільшого, це прикметники, які здатні формувати одно- чи двомісні структури: *Син високий. Син вищий за батька.*

5. Локативні предикати. І. Вихованець виділяє їх як окремий тип і зазначає, що вони “не становлять абсолютно нової щодо предикатів стану семантичної сутності, що уможлиблює в загальному плані кваліфікацію їх як предикатів стану”⁷⁶. У категорійній граматиці виділення цих предикатів ґрунтується на особливих формально-синтаксичних і морфологічних ознаках – наявності в реченні локативного компонента, вираженого прийменниково-іменниковим комплексом: *А довкола падало осіннє листя з дерев, отже, була осінь... (В. Шевчук). Над шляхом стояла курява.*

6. Предикати кількості займають найпериферійніше місце, порівняно з попередніми. Вони морфологічно оформлені числівниками та кількісними прислівниками, при яких типовою формою суб'єкта виступає родовий відмінок: *Хлопців було двоє. Тут багато яблук.*

На основі цих семантичних типів, прикладку можна було б умовно вважати предикатом якості, оскільки, як зазначено вище, такий предикат формально виконує функцію складеного іменного присудка і виражений прикметником:

А в той хижі Янчик-збройник («Над колискою», с. 195) = *а в той хижі (є) Янчик + Янчик є збройник.*

Розсипає сонні веретенця місяць-чарівник («Над колискою», с.231) = *місяць розсипає сонні веретенця + місяць є чарівник.*

Предикати якості позначають постійну, внутрішню, у певному розумінні невід'ємну щодо предмета ознаку. Якість не виявляє фазовості

⁷⁶ Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: [монографія]. – К.: Наук. думка, 1992. – С.256.

існування, характеризується цілісністю переміщення на часовій осі. Якісна ознака надає предметові своєрідності, вирізняє його з-поміж інших⁷⁷:

На небі місяць-паляничка = місяць (є) на небі + місяць (є) паляничка; *А у річці – місяць-човен* = місяць (є) у річці + місяць (є) човен; *Птах-казкар увись злітає* = птах увись злітає + птах (є) казкар.

За словами І. Вихованця, предикати якості виражені особливою групою прикметників, які він називає предикативними прикметниками⁷⁸. Вони вказують на власне-ознаку (ознаку реальну, а не граматичну на протизагу прикметникам, утвореним від іменників конкретного значення) і набувають валентності внаслідок переміщення у первинну для дієслів предикативну позицію.

Породжувальна функція предикатів якості має свою специфіку, яка зумовлена їх семантичною природою, передусім специфікою ознаки, яку вони виражають. Предикати якості передають таку статичну ознаку, яка є постійною, невід'ємною ознакою істоти або предмета і визначає їх характеристичну своєрідність, відмінність від інших істот або предметів. Саме це стало причиною їх зв'язку лише з носієм якісної ознаки, тобто одномісності їх валентної рамки. Одновалентні предикати якості здатні формувати мінімальні однотипні, але достатні у граматичному й комунікативному плані реченнєві одиниці. У семантико-синтаксичній структурі таких речень виділяється предикатна синтаксема із значенням якості та субстанціальна синтаксема, що вказує на суб'єкта якісної ознаки⁷⁹:

Щука риба в морі грає (Г.Довженок /Д. Ф./, с.78) = *щука в морі* + *щука є риба*; *Ой кіт-баламут нарядився в хомут* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.224) = *кіт нарядився в хомут* + *кіт є баламут*; *Козенята-небората мірки відбирають* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.235) = *козенята мірки відбирають* + *козенята є*

⁷⁷ Межов О. Г. Предикати якості в семантико-синтаксичній структурі простого речення // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія Філологія. Соціальні комунікації. – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Частина 2. – С.57.

⁷⁸ Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: [монографія] /І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – С.102.

⁷⁹ Галаган О.М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами: Автореф. – Кіровоград, 2004. – С.15.

небората; Колисочки-ворозочки, зав'язала дитиночка ручки без ременю («Над колискою», С. 124) = колисочки (є) ворозочки.

З формального боку прикладка – це означення. В той же час, прикладка поширює речення та вказує додаткову інформацію, радше ознаку, тобто є означальним детермінатном. Окрім цього, прикладкове означення у реченні може виступати вторинним предикатом. Можемо ствержувати, що в такому разі прикладкове означення цілком правомірно вважати предикатом якості:

Колисочко-природонько, ой спи дитинко таткова («Над колискою», С. 125) = колисочка (є) природонька (вторинний предикат); У космічній бистрій каруселі жевжиків-планет грає сонце чарівний концерт («Над колискою», С. 232) = Космічна бистра карусель планет + планети (є) жевжики; Хай тебе Вітчизна-мати вірним сином назове («Над колискою», С. 262) = мати сином назове + мати є Вітчизна.

Прийнято вважати, що всі первинні предикати можна розглядати за часовими ознаками, але предикат який буде вказувати на якість і зіставлятися з прикладкою не матиме часових ознак. Можемо сказати, що прикметною ознакою прикладки як вторинного предиката якості є відсутність часових показників. Однак, речення із прикладкою локалізовані в часі. У реченнях, де функціонує прикладкове означення може не бути прив'язки до часового виміру. Час відноситься до первинного предиката, однак оскільки прикладка теж є членом речення, то вона опосередковано матиме прив'язку до часового значення.

Будь-який предикат у структурі речення має у своєму семантичному складі такі семи, які визначають його кількісне і якісне сполучення. Відповідно, вважається, що кожен із різновидів предикатів включається в, так звані, валентні зв'язки, тобто від того до якого типу належить предикат та якою частиною мови він виражений залежить структура речення.

Ознакові слова в семантично елементарних простих реченнях перебувають у позиції предикатної синтаксеми, яка своєю валентністю

передбачає відповідну кількість субстанціальних синтаксем, виражених іменниками з конкретним значенням (власне-іменниками). У семантично ускладнених простих реченнях ознакові слова, зазвичай, заступають ще й позиції вторинних предикатних синтаксем – адвербіальних або атрибутивних⁸⁰, наприклад: *Павучаточок маленьких впеленав Пан-Павучок* = *павучок впеленав маленьких павучаточок* + *павучок (є) пан*; *Навіть непосида-котик смачно спить* = *котик смачно спить* + *котик (є) непосида*; *Де живе хлопчина-молодчина* = *де хлопчина живе* + *хлопчина (є) молодчина*. *Колисала колисоньку дрімота-ненька* = *ненька колисала колисоньку* + *ненька (є) дрімота*.

Щодо валентних особливостей, прикладка як вторинний предикат якості зазвичай відкриває лише одне місце для суб'єкта. Відповідно суб'єктом для неї виступає означуване слово: *Юрко-бурко розлив молоко* = *Юрко розлив молоко* + *Юрко (є) бурко*; *П'яниця-буяниця собак дратує* = *п'яниця собак дратує* + *п'яниця (є) буяниця*; *Сорока-довбуха на припічку сиділа* = *сорока на припічку сиділа* + *сорока (є) довбуха*; *Лася-Парася, де була?* = *Де була Парася* + *Парася (є) лася*; *Мишечка-скроботушечка, не йди в поле* = *не йди в поле, мишечка* + *мишечка (є) скроботушечка*.

Невідокремлена прикладка супроводжує опорний іменник без змістового й інтонаційного її вирізнення, як от: *Щука риба в морі грає* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.78).

Відокремлена – належить до категорій ускладненого речення і передає вторинне предикативне значення, супроводжуючи власне ознаку предиката: *Убаюкала сіреньких мишка-мати діточок* = *мати убаюкала сіреньких діточок* + *мати є мишка*; *Головочка-маківочка, очки як тернина* («Над коліскою», С. 117) = *голівочка (є) маківочка*; *Грицько-тицько по болоту ходив* = *Грицько по болоту ходив* + *Грицько є тицько*; *Іван-болван на капусті сидів* = *Іван на капусті сидів* + *Іван (є) болван*; *Іван-барабан під*

⁸⁰ Межов О.Г. Субстанціонально-предикатні мінімальні синтаксичні одиниці у структурі простого ускладненого речення // Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк: Дон НУ, 2012. – Вип. 24. – С. 6.

пiчкою рiс = *Іван* пiд пiчкою рiс + *Іван* (є) барабан; **Василь-крутосил** круто яйця варив = *Василь* круто яйця варив + *Василь* є крутосил; **Іван-болван** покотив булку та убив курку = *Іван* покотив булку та убив курку + *Іван* є болван; **Іван-балабан** усе в носі колуна = *Іван* усе в носі колуна + *Іван* (є) балабан; А **Іван-шлойбадан** повів коні на баштан = *Іван* повів коні на баштан + *Іван* (є) шлойбадан; **Іванюха-требуха** з'їв корову і бика = *Іванюха* з'їв корову і бика + *Іванюха* (є) теребуха ; **Савка-булавка** з гори покотився = *Савка* з гори покотився + *Савка* (є) булавка; **Чорногузик-скреготун** продав жінку за тютюн = *чорногузик* продав жінку за тютюн + *чорногузик* (є) скреготун; **Антін-веретін**, все починки кладе = *Антін* все починки кладе + *Антін* (є) веретін; **Василь-кабасиль** поросята подушив = *Василь* поросята подушив + *Василь* (є) кабасиль; **Маріка-каліка** пішла на долину = *Маріка* пішла на долину + *Маріка* (є) каліка; А **Марія-кукурія** зарізала півня = *Марія* зарізала півня + *Марія* (є) кукурія; **Микита-волокіта** ходє, волочитьсья = *Микита* ходє, волочитьсья + *Микита* (є) волокіта; **Настя-хвастя** по саду ходила = *Настя* по саду ходила + *Настя* (є) хвастя.

Крім цього, якщо прикладка поширена, то вона засвідчує утворення статусу вторинної предикативної одиниці:

А горобчик, славний хлопчик, на скрипочку грає (Г.Довженок /Д. Ф./, с.235) = *Горобчик* (є) славний хлопчик = *горобчик* (є) хлопчик + *хлопчик* (є) славний
Тобто більшість прикладок будуть мати при собі залежні або прикметники, або інші іменники, які будуть додатковими атрибутами до цієї прикладки.
А ворони, старі жони, короваї місять (Г.Довженок /Д. Ф./, с.235) = *Ворони* (є) старі жони = *ворони* (є) жони + *жони* (є) старі

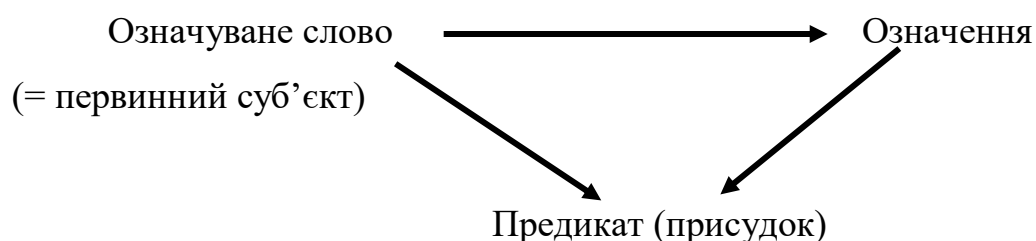
Поширена прикладка в семантико-синтаксичному аспекті як вторинний предикат формує семантично ускладнені конструкції: *Хитря лисичка, Вовкова сестричка, хоче влізти в сінці* («Над колискою», С.266) = *Хитря лисичка* (є) *Вовкова сестричка* = *Лисичка* (є) *хитря* + *лисичка* (є)*сестричка* + *сестричка* (є) *вовкова*; *Навколо неї місяць-братик,*

збиткунець-смішак, з викрутасами весело скаче («Над колискою», С. 231) = місяць (є) навколо неї + місяць (є) братик + місяць (є) збиткунець-смішак; *Ганка-дранка* кучерява під решетом ночувала = Ганка під решетом ночувала + Ганка (є) кучерява + Ганка (є) дранка; *Ой, місяченьку, срібнолиций стороженьку* = місяченько (є) стороженько + стороженько (є) срібнолиций; *Зозуле* рябенька, *пташино* маленька! = зозуля (є) рябенька + зозуля (є) пташина + пташина (є) маленька; *Петро-репетро*, полив'яне *горщенья*, сидить собі на печі = Петро сидить на печі + Петро (є) горщенья + горщенья (є) полив'яне.

Якщо говорити про семантично елементарні речення, які формує прикладка як вторинний предикат якості, це, знову ж таки, мінімальні речення, де буде наявний тільки суб'єкт і його ознака у вигляді ще одного вторинного предиката, як правило вираженого прикметником або займенником.

Доцільно говорити про синкретичну природу прикладки, оскільки вона може поєднувати у собі ознаки і суб'єкта, і предиката. Можна стверджувати, що це синкретичний семантичний компонент.

В результаті виникає, так званий, семантичний трикутник синтаксичного характеру, де означуване слово пов'язане із предикатом та означенням, які теж мають спільний зв'язок. Можна зобразити це схематично:

Оскільки предикативні відношення відокремлених членів не такі, як між присудком і підметом, їх почали називати напівпредикативними, запозичивши цей термін в О. Пешковського, який так визначив зв'язок особливого орудного відмінка, близького до предикативного.

З цього випливає, що процес відокремлення прикладки в реченні утворює, так званий, напівпредикативний зв'язок.

З-поміж різних детермінантних поширювачів предикативного ядра двоскладних речень, до складу якого входять одновалентні предикати якості, визначальна роль належить детермінанту з порівняльною семантикою, який утворюється з актуалізованого непередикатного іменника підрядної порівняльної частини, що виступав у позиції субстанціальної синтаксеми суб'єкта якісної ознаки, та порівняльних сполучників **як**, **мов**, **немов**⁸¹: *Спи ти, коте-дитиночко, ... як горішок* луциночок в зеленій ліщині (Г.Довженок /Д. Ф./, с.104); *Я молода межі вами, як дубовий кімак* («Над колискою», С. 117); *Діти мої дрібненькіі, діти мої, як мак* (С. Руданський /Н. К. /, с. 117); *Очки, як тернина*. (С. Руданський /Н. К. /, с. 117); *Там трава, як ряска* (Г. Довженюк /Д. Ф./, с. 282); *Стануть щічки, як сунічки* (О. Гура, www.pisni.org.ua); *Та скопай нам грядку малу, невеличку, як із рукавичку* (www.pisni.org.ua); *Стан — як у баби, очі — як у жаби, вуси, як у рака, а сам рижий, як собака; Явдоха чорнява, брови як сметана*.

Ці прикладки є вторинними предикатами якості, але в поодиноких випадках їх можна розглядати не як предикати якості, а як детермінанти із нашаруванням обставинного значення способу дії. Тому що, до порівняльних зворотів інколи можна ставити запитання не від займенника чи іменника, а також і, від дієслова, якщо таке наявне в реченні: *А я живу, як билиночка* («Над колискою», С. 208). = *я є билиночка і я живу (як?) як билиночка*.

На думку І. Вихованця, детермінантні члени речення відрізняються своєю синтаксичною автономністю, яка зростає за умови їх граматичного відокремлення. Відокремлення як смислової й інтонаційної виділення другорядних у формально-синтаксичному плані членів речення надає їм більшої значеннєвої ваги, виразно членуючи просте речення на дві частини, які передають основне і додаткове повідомлення. Дослідник стверджує, що

⁸¹ Тимкова В. А. Двоскладні речення з предикатами якості в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». — К., 1998.. — С.13.

“внаслідок номіналізації утворюються вторинні предикатні синтаксеми з детермінантною функцією”.

Якщо в реченні є еліipsis дієслова, то прикладку, виражену порівняльним зворотом, ми вважаємо вторинним предикатом якості:

Я молода межі вами, як дубовий кімак («Над колискою», С. 117) = Я (є) кімак.

Однак, якщо у реченні є дієслово-присудок, то до цих зворотів можна поставити запитання від дієслів-присудків. Відповідно, якщо в семантичному аспекті розглядати такі прикладки як вторинні предикати, то вони не є предикатами якості, а предикатами, які засвідчують обставинну оцінку і оцінювати їх варто із погляду обставинної детермінації. Наприклад, *Спи ти, коте-дитиночко, ... як горішок* луциночок в зеленій ліщині (Г.Довженок /Д. Ф./, с.104) = ти є горішок і ти спи (як?) як горішок.

2.2.2. Прикладка як вторинний суб'єкт

Оцінка прикладки як вторинного суб'єкта є менш виразною, але з огляду на те, що це вторинна номінація, яка пов'язана зі субстанцією, можемо розглядати прикладку як субстанційну синтаксему. Якщо її зіставити з різними типами таких одиниць, то, очевидно, прикладку прив'язуємо до суб'єктної синтаксеми.

На семантико-синтаксичному рівні речення “суб'єкт” трактують як ім'я, що позначає діяча (агенса або носія стану). Зазвичай на функційно-семантичній основі суб'єкт, як компонент речення, протиставлений об'єктові (і предикату), та перебуває з предикатом у синтаксичному зв'язку координації, формує з ним предикативну основу⁸².

⁸² Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К. : Вища школа, 1986. – С. 32.

М. Мірченко говорить про синтаксичний суб'єкт, який безпосередньо є компонентом семантико-синтаксичної структури речення, виступає носієм ознаки предиката і реалізує категорійне значення суб'єктності⁸³.

М. Скаб у своїй праці розглядає апелятив як вторинний суб'єкт та вважає, що «як відмінкова форма із складною семантикою вокатив своїм суб'єктивним змістом наближається до називного відмінка, що зумовлює активні процеси взаємодії цих градем, які виявляються у двох взаємно протилежних явищах: використанні у значенні кличного відмінка форм іменників, тотожних формою до називного, та використанні форм вокатива у функції номінатива»⁸⁴. За тими ж ознаками, ми можемо розглядати прикладку як вторинний суб'єкт, бо вона виражена іменником та є вторинною номінацією, навіть при тому, що інколи це образна оцінка і набуває більше атрибутивних ознак, відходячи від основного суб'єктного навантаження.

Сиктаксемі зі значенням суб'єкта якісної ознаки, зумовленій предикатом якості, властиві семантико-синтаксичні ознаки пасивності та статичності, які уможливили те, що носіями якісної ознаки бувають як назви істот, так і назви конкретних предметів: *А дитині калачі, нашій дитині-коханці* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.67); *Шинкарочко Галя, поший мені льолю* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.224); *Понад морем-Дунаєм вітер явір хитає* («Над колискою», С. 179); *Із капусти-головусти качани в росі* («Над колискою», С. 245).

Прикладка є виразником апозитивних, напівпредикативних відношень, коли ознака сприймається з відтінком її ствердження у предметі. Обидва компоненти прикладкової сполуки виражаються субстантивами: *місяць-паляниця, вечір-побігайчик, країна «Сон»* та інші. При опорному компоненті-іменнику прикладкова ознака або набуває тієї самої відмінкової

⁸³ Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк, 2001. – С. 172.

⁸⁴ Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматики, прагматика, стилістика): Автореф. дис. канд. філол. наук – К., 2002. – С. 10.

форми, що й опорний іменник, або має форму називного відмінка – незалежно від відмінкової форми означуваного іменника:

В наведеному вище прикладі, прикладка виконує таку ж семантичну роль як іменник, виступає суб'єктом. Оскільки прикладкове означення залежить від іменника, тому цілком правомірно вважати його вторинним суб'єктом: *Ой спи, діду-дармоїду, поки з міста не приїду* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 299); *Ой спи, діду, старий бичку, а я видою теличку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 300); *Забив жінку, невістоньку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 315).

Суб'єктність є невід'ємною ознакою поетичного твору, тому що вона детермінована самим актом комунікації. Керуючись художнім задумом, поет обирає певний тип суб'єкта мовлення та підбирає для нього відповідну ознаку, яка в результаті стає вторинною номінацією обраного суб'єкта:

Зозуленько-вороженько, скажи мені правдоньку; Черногузе, дядьку, зроби мені хатку; Там галочки в'ють віночки...для нашої [Парасі] дитини (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 230); *А там на селі, там два хлопці Василі* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 256); *Біжи, коню, до дівки Насті* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 288); *Там травиця зелена і дівчина Олена* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.289); *Його жона Юліана свого сина колисала* («Над колискою», С. 195); *Ясен, красен день настане сонця-світу вороття* («Над колискою», С. 226); *Спи, синочку-лебедик* («Над колискою», С. 240); *Ой, соночку-соколоньку, прийди до нас в колисоньку* («Над колискою», С. 270); *Павле-равле, вилий воду на колоду; Хлопчику Андрійчику, серце-обігрійчику, сонце в ліжку дивиться твоє; Хлопчику-ангелику, нам зозулька років накує; Хлопчику Андрійчику, пташку-соловійчику, пташка на крило стає; Хлопчику Андрійчику, зелений метелику, світлий день із ночі настає; Засинай, побачиш сон-казку; Вітер несе в безмежну країну під назвою «Сон»; Горобця-молодця колисає гілка; Сідай на коня тай біжи до дівчини Гапки, смоляної лапки* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.288).

При опорному компоненті – особовому займеннику, прикладкова ознака виражається кличним відмінком, незалежно від займенникової

форми, наприклад: *ти, соколе; тобі, сину* (за традицією – повне і неповне узгодження).

Кличний відмінок є засобом ідентифікації особи адресата, до якої звертається мовець. Особа самого мовця також може бути ідентифікована власним чи загальним іменем у називному і будь-якому об'єктному відмінкові способом уведення відокремленої прикладки. Але якщо синтаксичну категорію суб'єкта іменник виражає самостійно, завжди позначаючи третю особу, яка не бере участі у мовленні, то першу особу (мовця) і другу (адресата) він номінує тільки у зв'язках із займенниками, які узагальнено вказують на комунікантів в актах мовлення. Тобто іменник щодо займенників виконує функції ідентифікації (ототожнення) особи мовця та апеляції до конкретної особи співрозмовника⁸⁵.

У цьому разі прикладки доповнюють займенник сингніфікативним значенням: *Ти котику-воркотику, не ворчи* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.57); *Спи ти, коте-дитиночко, як горішок луциночок в зеленій ліщині* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.104); *Ой ти, котику-братику, іди в нашу хатку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.139); *А ти, котку-рябку, та вимети хатку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.146); *Ой ти, коте Марку, ходиш по ярмарку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.243); *А він вдався п'яницюга, ледацюга* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.311); *А він самий п'яниченька й великая ледащиченька* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.315); *Соколе-пахоле, чи ти мі пожениш?* («Над колискою», С. 148); *Ти набігався, вухатий; Ти іще в колисці, дівчинонько-квітко; Ой, кітку-воркітку, де ж ти ходив?* (С. 225); *А ти, котик рудько, та витопи грубку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.225); *Спи і ти, мій голубочку, мій малесенький синочку; Ти набігався, вухатий, по шибках сусідки Олі, по квітках бабусі Полі; Ой сину мій Іване, дитя моє кохане* («Над колискою», С. 179); Іван є дитям моїм коханим = Іван (є) дитя + дитя (є) коханим + дитя (є) моє; *Спи, засни, моя дитино, зіронько моя* («Над колискою», С. 248); *Журавлики-журавлі, ви летіть до нас; Мишка, мишка, торохтушка, а де ти була?*

⁸⁵ Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Вища школа, 1986. – С. 42.

2.2.3. Лексико-семантична та стилістична характеристика прикладкових означень у дитячій літературі

У джерельній базі виявлено прикладкові означення такого типу, які стосуються **істот**, а саме:

а) **людей**: *А горобчик, славний хлопчик, на скрипочку грає* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 235); *А ворони, старі жони, короваї місять* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235); *А невісточкам – чужим діточкам – по звою полотенця* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306); *...Забив жінку, невістоньку, Побив гості в кармазині, я ся лишив при дитині* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.306); *...Да не сих шевців, перяяславців...*(С. Руданський /Н. К. /, с. 32); *...Ой сину мій Іване, дитя моє кохане* (С. Руданський /Н. К. /, с. 179); *Спи, мій синуля, Павлинок-нава місяць над полем човенцем плава...* (С.Руданський /Н. К. /, с. 251); *Спи, синочку, мама засинає, Спи, козаче, кінь твій зачекає* (А. Сухий, www.pisni.org.ua); *Івасику, голубчику, чого не спиш, синочку мій?* (Н. Матвієнко, www.pisni.org.ua); *Спи, козаче, із туманом...Спи, синочок дорогий* (В. Мангов, www.pisni.org.ua);

б) **тварин**: *–Ой спи, діду, старий бичку, а я видною теличку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 300); *Ой дітки мої, голуб'ятка мої!...* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 305); *Ой мої сини, мої соколи, а дочки голубочки...*(Г. Довженок /Д. Ф./, с. 306); *...Спи і ти, мій голубочку, мій малесенький синочку* (В. Наконечний, www.pisni.org.ua).

У роботі виявлено також прикладки, які залежать від іменника та стосуються **неістот**. До них зараховуємо такі: *Спи засни, моя дитино, зіронько моя* (С. Руданський /Н. К. /, с. 247); *Ой місяцю, срібнолиций стороженьку, що сторожеш ти?*(С. Руданський /Н. К. /, с.320); *Спи, мій маленький киянине, люлі, спи, мій роменовий цвіт!* (Б.Олійник, www.pisni.org.ua); *Спи, моя дитино, спи, моя перлина ... моя крихітко рости* (Р. Юзва, www.pisni.org.ua); *Все для тебе, горошинко, моя донечко... моя зоре, моя донечко, спи спокійно, моє диво, моє сонечко* (Н.Гуркіна,

www.pisni.org.ua); *Наче намистиночка, малесенька дитиночка* (М.Янчишин-Чедрик, www.pisni.org.ua).

У художній літературі, зокрема у дитячій, письменники дуже часто наділяють неживі предмети, явища, поняття здібностями живих істот. Автори використовують такий прийом для того, щоб надати мові певної образності, а твори, відповідно, зробити цікавішими для дітей.

Окрім прикладок, що залежать від означуваного слова-іменника, ми виявили декілька одиниць прикладкового означення, яке корелюється з займенником: *А ти, котик рудько, та витопи грубку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с.229); *Ой ти, коте рябку, та замети хатку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 229); *Ой ти, коте Марку, ходиш по ярмарку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 234); *Діти мої дрібненькіі, діти мої, як мак, я молода межі вами, як дубовий кімак...* (С. Руданський /Н. К. /, с. 117).

Щодо лексико-стилістичної функції, відокремлені прикладки, можна поділити на такі групи:

1) прикладки із власне вторинною номінацією: *...Забив жінку, невістоньку, побив гості в кармазині, я ся лишив при дитині* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306); *...Да не сих шевців, перяславців...* (С. Руданський /Н. К. /, с.32);

2) прикладки з емоційно-образним значенням: *Ой спи, діду, старий бичку, а я видою теличку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 300); *Ой дітки мої, голуб'ятка мої!...* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 305); *...А невісточкам – чужим діточкам – по звою полотенця* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306); *Ой мої сини, мої соколи, а дочки голубочки...* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 306); *...Ой сину мій Іване, дитя моє кохане* (С. Руданський /Н. К. /, с. 179); *Спи, синочку, мама засинає, спи, козаче, кінь твій зачекає* (А. Сухий, www.pisni.org.ua); *...Спи і ти, мій голубочку, мій малесенький синочку* (В. Наконечний, www.pisni.org.ua).

Прикладки цієї групи експресивно забарвлені та мають характер оцінки. В тексті ці ознаки передаються різними способами, а саме: 1)

лексичним значенням самої прикладки, напр.: *А невісточкам – чужим діточкам – по звою полотенця*; 2) суфіксами суб'єктивної оцінки: *Ой спи, діду, старий бичку, а я видою теличку*; 3) художніми засобами – епітетами: *Ой сину мій Іване, дитя моє кохане*; 4) підкресленням прикладки – вживанням при ній присвійного займенника *мій*: *Спи і ти, мій голубочку, мій малесенький синочку*; 5) віддаленням прикладки від пояснюваного слова: *Спи, синочку, мама засинає, Спи, козаче, кінь твій зачекає*.

Варто зазначити, що відокремлені прикладки збагачують синтаксичну структуру мови художнього тексту. Вони містять елемент додаткового повідомлення, тому широко використовуються в колискових, адже набувають більшої синтаксичної ваги і стилістичної виразності в реченні, ніж невідокремлені. Автори застосовують їх з метою художньо-образної характеристики предметів.

У дитячій літературі прикладка виступає як художній засіб, а саме троп (прикладка-епітет тощо), та виражає додаткову образну характеристику предмета.

Крім цього, враховуючи стилістичні образно-виражальні характеристики, морфологічну природу, структурні ознаки і особливості позиційної семантико-синтаксичної взаємозалежності поширюваного слова і прикладки, доцільно виокремити такі поєднання (зауважуємо, що прикладка може стояти як і в препозиції до означуваного слова, так і в постпозиції), в яких означуване слово вказує на:

- 1) родинні та суспільні стосунки:** *Ой спи, діду-дармоїду, поки з міста не приїду* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 299); *Спи, синочку-лебедик, любий Льоню, засни...* (С. Руданський /Н. К. /, с. 240); *Соловейку-синку, пташечка маленька...* (www.pisni.org.ua); *Убаюкала сіреньких мишка-мати діточок, павучаточок маленьких, впеленав Пан-павучок* (www.pisni.org.ua); *Білим пухом прикрашала сосни тітонька-зима* (О. Гура, www.pisni.org.ua); *Лялька-подружка моя, що без мене не гуля*

- (Ю. Удод, www.pisni.org.ua); *Для малечі **тітка-Казка** пише сон* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua);
- 2) **загальні назви тварин і птахів:** *Котку-братку, дай нам ляльку для Оксанки на забавку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 148); *Люляй же мі, люляй, соколе-пахоле коли мі поженеш волоньки на поле?* (Г. Довженок /Д. Ф./, с.191); *Ой кіт-баламут нарядився в хомут* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 224); *Козенята-небората мірки відбирають*(Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235); *А синиці-молодиці ніженьками туп-туп* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235); *Ой кіт-либидин коло річки ходив...*(Г. Довженок /Д. Ф./, с. 245); *Навіть непосида-котик, смачно спить спіймавши хвостик* (www.pisni.org.ua); *Човен хвилию гойдає, птах-казкар увись злітає* (Г. Маршалова, www.pisni.org.ua); *Птахам-мандрівникам на ніч притулок дам* (www.pisni.org.ua); *Ой ну, котку-рябку, та скопай нам грядку* (www.pisni.org.ua);
- 3) **родові поняття за статтю і віком:** *Вранці на лавці, нашій дитині-коханці* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 67); *... Воросочки з ожиночки, колиска з оріха, най ся виспит, приколише дитина-потіха* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 205); *А хлопці-молодці кукли попалили дівчат побили* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.273); *Де живе той хлопчина-молодчина, в кого ліжечко нове?* (П. Воронько, www.pisni.org.ua); *Ти іще в колисці, дівчинонько-квітко, ти зовсім недавно в білий світ прийшла* (www.pisni.org.ua); *Засинай, дитятко-сонце, нічка стука у віконце* (www.pisni.org.ua); *Я в тобі колишу дитятко-сокола* (www.pisni.org.ua); *Колишу тя, дитиночко, дитинко-лелітко* (www.pisni.org.ua); *Спи ти, коте-дитиночко, та й в тій колищині* (www.pisni.org.ua);
- 4) **рід діяльності:** *... А чернець-молодець та за свій золотець* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 245); *Казочку чекає... про царя-жар-птицю* (Н.Гуркіна, www.pisni.org.ua);

- 5) **частини тіла:** *Головочка-маківочка, очки як тернина* (С. Руданський /Н. К. /, с. 240); *Білі хмари, мов вітрила, кличуть в зоряний політ, виростають, руки-крила, І несуть в незнаний світ* (В. Добротенко, www.pisni.org.ua); *Соне малесенький цілунчик-носик* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua);
- 6) **час дня:** *Вечір дуже добрий, вечір-побігайчик, забіжить, засвітить золотий каганчик* (П. Воронько, www.pisni.org.ua); *Нічку-дрімку намалюю* (О. Кононенко, www.pisni.org.ua); *Колихаю, колисаю диво-ніченьку* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua);
- 7) **фізичні явища:** *Хмара вражая розтане, ясен, красен день настане, сонця-світу вороття...* (С. Руданський /Н. К. /, с. 226); *...Навколо неї місяць-братчик, збиткунець-смішак з викрутасами весело скаче... У космічній бистрій каруселі жевжиків-планет* (С. Руданський /Н. К. /, с.231-232); *Розсипає сонні веретенця місяць-чарівник* (С. Руданський /Н. К. /, с.231-232); *На небі місяць-паляничка в колісці спить мала сестричка...* (www.pisni.org.ua); *Все кружляє, все іскриться зірочка-льодинка* (Т. Маршалова, www.pisni.org.ua); *Місяченько - білий лебідь лине в далі голубі* (Р. Юзва, www.pisni.org.ua); *Я дзвіночки-зірочки розсиплю по стелі* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Запалилися на небі зірочки – ліхтарики* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Диво-зорі у срібних намистах почали небосхил колихати* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua);
- 8) **абстрактні поняття:** *Спи, мій синочок спи сном-дрімотою, добром-охотою* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 63); *Ой спи, сонку-колисоньку, Приспи мою дитиноньку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 71); *... Ой соночку-соколоньку, прийди до нас в колисоньку, да приспи нам дитиноньку* (www.pisni.org.ua); *... Засинай, побачиши сон-казку про далекий край за тим морем...* (www.pisni.org.ua); *Коли, коли, коли сонько ще був маленький, колисала колисоньку дрімота-ненька* (О. Гончар, www.pisni.org.ua); *У казкові диво-мандри снами поринає* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua);

www.pisni.org.ua); *Обираю, вибираю казку-річеньку* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Колисаночку-співанку* хочу наспівати (www.pisni.org.ua); *І крокують диво-світом* за веселим теплим вітром (Л. Готман, С. Мулюкова, www.pisni.org.ua);

9) **предмети:** *А коханці-ляльці горілочка в склянці...* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 67); *...Ой кужілю-ворожілю, біда би тя, кужіль, пряла...* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 202); *Колисочки-ворозочки, а лучки із клену... Колисочко-природонько, колиско мудрова, ой спай мі, колишиш сі, дитинко таткова. Колисочка-ворозочка, колиска з горіха...* (С. Руданський /Н. К. /, с. 124); *Про чарівну скатертину і диво-криничку* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *Під подушкою знайдеш диво-клуночок, Миколайчика гостинець-подаруночок* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); *А у річці – місяць-човен, казочок чарівних повен* (Т. Маршалова, www.pisni.org.ua);

10) **продукти харчування:** *Що горіхів рясно-густо, ще й на гілці всі, із капусти-головусти качани в росі* (С. Руданський /Н. К. /, с. 245); *Як горішок-луциночок в зеленій ліщині* (www.pisni.org.ua);

11) **пори року:** *В ній прокидається мавка-весна* (Л. Терлецька, www.pisni.org.ua);

12) **загальні назви рослин:** *Сплять і гори, і річки, і смеріченьки-свічки* (В. Мангов, www.pisni.org.ua).

Слід зазначити, що залежно від мети, прикладкові означення у колискових піснях, прозивалках та забаянках виконують експресивну функцію та у різній формі, подекуди у сатиричній, розкривають характери, психологію персонажів. Таке явище простежуємо на вище зазначених прикладах (*діду-дармоїду, чернець-молодець* тощо). Головною стилістичною ознакою таких номінативів є функція оцінки персонажа, а також функція висміювання.

Серед джерельного матеріалу репрезентовано також прикладкові конструкції власна назва + загальна назва, в яких означуване слово вказує на

назву міста, країни: *Ой ну-ну, кітку, піди по тітку, тітка в нас молода, аж з Китай-города...* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 211); *Понад морем-Дунаєм вітер явір хитає...* (С. Руданський /Н. К. /, с.179); *Хай тебе Вітчизна-мати вірним сином назове* (С. Руданський /Н. К. /, с. 262).

Також наявні прикладкові сполуки власна назва + загальна, в яких прикладкове означення вказує на певну характеристику особи: *А в той хижі Янчик-збройник: нічков піде, нічков прийде* (С. Руданський /Н. К. /, с. 195); *Кий-сивоус передав тобі казку аж із полянських гаїв* (Б. Олійник, www.pisni.org.ua); *Кричалочко-Наталочко спи* (Т. Коломієць, www.pisni.org.ua); *Та я собі приколишу Марійку-зозулю* (www.pisni.org.ua)

2.3. Комунікативний аспект аналізу прикладки та висловлювань, у яких вона функціонує, в дитячій літературі

Специфіка комунікативної організації речення полягає в тому, що вона спрямована у сферу мовлення, а не сферу мови, бо зумовлюється мовленнєвою ситуацією і визначеним нею комунікативним завданням, зокрема наявністю чи відсутністю експресивно-стилістичного забарвлення.

Залежно від комунікативної мети, прикладкові означення у дитячих творах часто виконують роль генераторів експресивної виразності, у сатиричній формі сприяють розкриттю характерів, психології персонажів, вказують на їх соціальну належність. Відповідно, певним чином впливають на комунікативне навантаження речення.

2.3.1. Прикладка в канві загальної комунікативної оцінки висловлювань

Залежно від мети висловлювання речення у традиційній граматиці поділяють на розповідні, питальні і спонукальні.

Найпоширеніший комунікативним типом простого речення, у яких функціонують аналізовані прикладкові означення, є *розповідні речення*. Вони вирізняються максимальним ступенем формально-синтаксичного й семантико-синтаксичного членування і різноманіттям передаваного змісту. Для таких розповідних речень характерна відносна закінченість думки та специфічна розповідна інтонація – підвищення тону на логічно наголошеному слові і зниження тону в завершальній частині речення. В текстах дитячої літератури знаходимо значну кількість таких одиниць: *Понад морем-Дунаєм вітер явір хитає* («Над колискою», С. 179); *Із капусти-головусти качани в росі* («Над колискою», С. 245); *А Марія-кукурія зарізала півня* («Сонечко», С.25); *Микита-волокіта ходє, волочитьсья* («Сонечко», С.32); *Настя-хвастя по саду ходила* («Сонечко», С.34); *Ганка-дранка кучерява під решетом ночувала* («Сонечко», С.47); *Вітер несе в безмежну країну під назвою «Сон»* («Сонечко», С.62);

Горобця-молодця колисає гілка («Сонечко», С.70); *Грицько-тицько* по болоту ходив («Сонечко», С.71); *Іван-болван* на капусті сидів («Сонечко», С.75); *Іван-барабан* під пічкою ріс («Сонечко», С.76); *Василь-крутосил* круто яйця варив («Сонечко», С.76); *Іван-болван* покотив булку та убив курку («Сонечко», С.77); *Іван-балабан* усе в носі колуна («Сонечко», С.80); *Чорногузик-скрекотун* продав жінку за тютюн («Сонечко», С.83); *А горобчик, славний хлопчик, на скрипочку грає* (С.235); *А ворони, старі жони, короваї місяць* (С.235); *Хитрая лисичка, Вовкова сестричка, хоче влізти в сінці* («Над колискою», С.266); *Навколо неї місяць-братик, збиткунець-смішак, з викрутасами весело скаче* («Над колискою», С. 231); *В ній прокидається мавка-весна* (Л. Терлецька, www.pisni.org.ua); *Сплять і гори, і річки, і смеріченьки-свічки* (В. Мангов, www.pisni.org.ua); *Для малечі тітка-Казка пише сон* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua);

Окрім прикладок у розповідних реченнях, в колискових піснях, казках та забавлянках знаходимо прикладкові означення у складі питальних речень: *Де живе хлопчина-молодчина?* («Над колискою», С.272); *Лася-Парася, де була?* («Над колискою», С.285).

Питальні речення містять запитання, що спонукає співрозмовника до відповіді, їх комунікативне завдання полягає не в передачі інформації, а у спонуканні до отримання потрібної інформації. Визначальним засобом оформлення питальних речень слугує питальна інтонація, питальні слова і певний порядок слів.

У текстах дитячої літератури можемо поділити питальні речення відповідно до традиційної класифікації на:

1. Власне питальні речення. Ними висловлюють пряме запитання до певної особи (осіб), яку спонукають до негайної, часто конкретної відповіді: *Івасику, голубчику, чого не спиш, синочку мій?* (Н. Матвієнко, www.pisni.org.ua); *Де живе той хлопчина-молодчина, в кого ліжечко нове?* (П. Воронько, www.pisni.org.ua).

2. Питально-риторичні речення (речення непрямой питальності).

Дослідники зараховують їх до питальних речень радше умовно, тільки через властиву своєрідну питальну інтонацію і те, що функцію засобів граматичного оформлення виконує питальний займенник або питальна частка: *Ой сину мій Іване, а чи тебе оженить, чи у військо урядить?* (С.Руданський /Над колискою /, с. 179); *Ой місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку, що сторожеш ти?*(С. Руданський /Н. К. /, с.320).

Через те, що питально-риторичним реченням властива своєрідна інтонація, а думка в них виражається з особливою емоційністю, вони найбільшою мірою представлені у текстах дитячої літератури, оскільки слугують стилістично яскравим засобом мовлення.

Спонукальні речення виражають різновиди волевиявлення. Зокрема у дитячій літературі, це прохання, наказ, заклик, порада. Найвизначнішою ознакою кожного спонукального речення є спонукальна інтонація: *Шинкарочко Галя, поший мені льоллю, я тобі заплачу, три півники притащу* (Г. Довженок /Д. Ф./, с.224); *Вставай, козак та й біжи до дівчини Гапки, смоляної лапки* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 288); ... *Біжи, коню, до дівки до Насті* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 288).

Основним граматичним засобом вираження спонукування у таких реченнях є:

а) використання дієслова-присудка у формі 2 особи однини: *А ти, котик рудько, та витопи грубку*(Г. Довженок /Д. Ф./, с.229); *Ой ти, коте рябку, та замети хатку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 229); *Та скопай нам грядку малу, невеличку, як із рукавичку* (www.pisni.org.ua); *Кричалочко-Наталочко спи* (Т. Коломієць, www.pisni.org.ua);

б) використання дієслова-присудка у формі 2 особи множини: *Ой сини, мої соколи, а дочки голубочки зійдяться докупочки* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306); *Виростаєте, руки-крила, і несіть в незнаний світ* (В. Добротенко, www.pisni.org.ua); *Журавлики-журавлі, ви летіть до нас* («Сонечко», с.38);

в) використання дієслова-присудка у формі 3 особи однини: *Хай тебе Вітчизна-мати вірним сином назове* (С. Руданський /Н. К. /, с. 262).

З огляду на семантику спонукальних речень, у їх структурі часто з'являються звертання із прикладковим означенням у складі, що є прикметною ознакою колискових пісень та забавлянок: *Котку-братку, дай нам ляльку для Оксанки на забавку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 148); *Ой спи, діду, старий бичку, а я видою теличку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 300); *Спи, мій синуля, Павлинок-пава місяць над полем човенцем плава...* (С. Руданський /Н. К. /, с. 251); *Виростаєте, руки-крила, і несіть в незнаний світ* (В. Добротенко, www.pisni.org.ua).

Найбільше в такому випадку до прикладки апелюємо як до суб'єкта, а не вторинного предиката, бо вторинна номінація дозволяє нам розглядати з погляду комунікативної оцінки в прикладковому означенні вторинного адресата.

Крім цього, дослідники виділяють ще один тип речень – *оптативні*, які виражають модальність бажальності. Головними засобами вираження бажальності є умовні форми дієслів та інфінітиви з часткою би (б). Однак, що в аналізованому матеріалі такого типу речень із прикладковим означенням немає.

Виразний комунікативний різновид речень, основним критерієм виокремлення якого є специфічна інтонація, а не зміст речення – *окличні*. Це речення різного змісту, яким властива емоційна забарвленість та підсилена інтонація.

Емоційна забарвленість формується на зрізі предикації всього речення, а оскільки прикладка є одним із компонентів такого речення, то ця емоційна забарвленість частково переходить і на неї: *Ой дітки мої, голуб'ятка мої!...* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 305); *Життя моє як ниточка, а я живу, як билиночка* (С. Руданський /Н. К. /, с. 208); *Хай тебе Вітчизна-мати вірним сином назове!* (С. Руданський /Н. К. /, с. 262); *Зозуле рябенька,*

пташино маленька! («Сонечко», С.23); *Зозуленько-вороженько, скажи мені правдоньку!* («Сонечко», С.46).

Принагідно, звертаємо увагу, що лише деякі типи аналізованої дитячої літератури характеризуються наявністю окличних речень, зокрема колискові пісні, забавлянки, заклички та примовки.

За характером, своєрідністю співвідношення змісту речення з дійсністю у лінгвістиці поділяють речення на стверджувальні та заперечні. Такий поділ ґрунтується на зв'язках і відношеннях між предметами та ознаками реального світу, що виражаються синтаксичними зв'язками між членами речення.

Оскільки прикладкові означення пов'язані із предикативною частиною речення, то відповідно вони наявні у реченнях, що виражають загальну модальність

Більшість речень, в яких функціонує прикладка, є стверджувальної модальності – речення, в яких стверджується те, що висловлюється про предмет мовлення (думки): *А синиці-молодиці ніженьками туп-туп* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 235); *Забив жінку, невістоньку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.306); *А він вдався п'яницюга, ледацюга...*(Г. Довженок /Д. Ф./, с. 311); *Життя моє як ниточка, а я живу, як билиночка* (С. Руданський /Н. К. /, с. 208). *Стануть щічки, як сунічки* (О. Гура, www.pisni.org.ua); *Білим пухом прикрашала сосни тітонька-зима* (О. Гура, www.pisni.org.ua); *На небі місяць-паляничка в колісці спить мала сестричка...* (www.pisni.org.ua).

Кількісно меншу групу становлять **заперечні речення** – заперечують наявність реального зв'язку між предметом мовлення та його ознакою: *Ти котику-воркотику, не ворчи* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 57); *Ой ти, коте Марку, ходиш по ярмарку, не торгуєш, не купуєш, робиш людям сварку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 234); *То ж не піп купував, а чернець-молодець* (С.245); *Мишечка-скроботушечка, не йди в поле* («Сонце», с.80); *Лялька-подружка моя, що без мене не гуля* (Ю. Удод, www.pisni.org.ua).

2.3.2. Прикладкові означення в аспекті актуального членування висловлювань

Комунікативність речення виявляється у, так званому, актуальному членуванні — виділенні (актуалізації) в реченні його інформативного центру.

Відповідно до свого комунікативного завдання речення розчленовується на дві частини: тему і рему. Тема — це вихідна частина висловлювання, що містить відому інформацію, на якій ґрунтується подальше розгортання думки; предмет повідомлення. Рема – основний зміст повідомлення, комунікативний центр висловлювання, його ядро.

При актуальному членуванні роль прикладки в реченні як теми чи реми залежить від того, чим виражений іменник у реченні – підметом чи додатком.

Якщо прикладка при підметові і порядок слів не інверсований, то в такому разі прикладкове означення виступає темою:

Ой кіт-баламут нарядився в хомут (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 224); *Козенята-небората мірки відбирають. А горобчик, славний хлопчик, на скрипочку грає...А сороки-білобоки пішли танцювати, а ворони, старі жони, короваї місять, а синиці-молодиці ніженьками туп-туп* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 235); *Ой кіт-либидин коло річки ходить... А чернець-молодець та за свій золотець* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 245); *Он шевіці-кравці перяславці шиють із реміню* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 247); *Там два хлопці Василі* (Г. Довженюк /Д. Ф./, с. 256); *А хлопці-молодці кукли попалили* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 273); *Там дівчина Олена...і дівчина Параска* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 282); *Там травиця зелена і дівчина Олена* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 289); *Ой там трава ряска, а дівчина Параска* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 289); *А в той хижі Янчик-збройник: нічков підє, нічков прийде... Його жона Юліанна свого сина колисала* (С. Руданський /Н. К. /, с. 195); *Хитрая лисичка, вовкова сестричка, хоче влізти в сінци* (С. Руданський /Н. К. /, с. 266); *Котик-мурчик на печі бачить сон про калачі* (www.pisni.org.ua); *Убаюкала сіреньких*

мишка-мати діточок, навчаточок маленьких впеленав Пан-Павучок (www.pisni.org.ua); *На небі місяць-паляничка* (www.pisni.org.ua); *Птах-казкар увись злітає* (Т. Маршалова, www.pisni.org.ua); *Вечір-побігайчик забіжить, засвітить золотий каганчик* (П. Воронько, www.pisni.org.ua); *Де живе той хлопчина-молодчина* (П. Воронько, www.pisni.org.ua).

Окрім цього, якщо прикладка передує означуваному слово, тобто знаходиться в препозиції, то можемо говорити, що в такому разі прикладкове означення становить мікротему теми: *Шука риба в морі грає* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 78); *Колисала колисоньку дрімота-ненька* (О. Гончар, www.pisni.org.ua); *Навіть непосида-котик смачно спить* (В. Наконечний, www.pisni.org.ua); *Місяць-човен казочок чарівних повен* (Т.Маршалова, www.pisni.org.ua).

Якщо прикладка при додатку, який залежний від дієслова, то відповідно вона займає рематичну позицію:

Вранці на лавці, нашій дитині-коханці (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 67); *Там галочки в'ють віночки для нашої Парасі дитини* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 230); *Сідлай коня та й біжи до дівчини Гапки, смоляної лапки* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 289); *Біжи, коню, до дівки до Насті* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 288); *А в дівки у Насті варенички в маслі* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 288); *Забив жінку, невістоньку* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 316); *Біжи, коню, до білої хатки, до дівчини Гапки* (С. Руданський /Н. К. /, с. 77); *Горобця-молодця колисає гілка* (www.pisni.org.ua); *Засинай, побачиши сон-казку* (www.pisni.org.ua).

Прогнозовано найбільш рематичною буде прикладка у постпозиції, яка відокремлена тире. Оскільки вона має уточнювальний характер та на неї падає найбільше функціональне, смислове навантаження. Таке прикладкове означення найяскравіше демонструє темо-рематичний поділ у комунікативному аспекті: *Як прийдуть до мене гості – ті лисиці довгохвості, чим їх маю пригощати?* («Малий Віз», с. 21); *Крім – великий*

скупердяй – сам у потемках обідав («Малий Віз», с. 93); *Місяченько – білий лебідь лине в далі голубі* (Р. Юзва, www.pisni.org.ua)

Актуальне членування дає змогу щоразу конкретизувати, індивідуалізувати мовлення, привернути увагу до основного в ньому.

2.3.3. Синтагматичне членування висловлювань із аналізованими прикладковими означеннями

Комунікативні та синтаксичні значення взаємопов'язані подібно до того, як взаємозв'язані структурна схема речення і висловлення.

Синтагматичне членування є виразником суб'єктивно-сміслового боку внутрішньосинтаксичної сфери структури речення, функція якого полягає в реалізації тих загальних способів смислового членування, яких зазнає зміст кожного розгорнутого (не одночленного) речення в процесі його формування, висловлення чи відтворення за писаним текстом⁸⁶.

В українській мовознавстві засобами формування синтагматичного членування є фразова інтонація і порядок слів, зрідка – частки та сполучники, за допомогою яких мовний потік зазнає поділу на окремі інтонаційно-сміслові комплекси – синтагми.

О. Мельничук окреслює синтагму як „інтонаційно-смісловий комплекс у складі речення чи ширшого тексту”⁸⁷. Тобто синтагма як мовленнєва категорія – це конкретна мовленнєва одиниця, яка зазвичай становить групу слів, пов'язаних структурно, інтонаційно і за змістом, що використовується як мінімальний структурно-змістовий фрагмент мовлення при його формуванні та сприйнятті.

Ознакою синтагми є характерний рух тону, позиційна нерозривність їхніх членів, можливість семантично вмотивованої паузи між ними, відносна єдність змісту і чіткий зв'язок взаємності чи однорідності, що їх об'єднує.

⁸⁶ Мельничук О. Синтагматичне членування речень // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. акад. І. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 431.

⁸⁷ Там само. С. 435.

При синтагматичному членуванні прикладка, в переважній більшості, буде становити з означуваним словом цілісну синтагму, зокрема коли прикладка від означуваного слова не відділена нічим, або якщо пишеться через дефіс: *Ой спи / діду-дармоїду / поки з міста не приїду* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 299); *Для малечі / тітка-Казка / пише сон* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua).

Зазвичай, дефіс вважають не пунктуаційним знаком, а орфографічним, бо він використовується у складених словах. Тому можемо стверджувати, що прикладкове означення, приєднане дефісом з означуваним словом засвідчує більшу смислову, а відтак і інтонаційну єдність, ніж прикладки, які пишуться окремо чи, які зазнають відокремлення.

Найчастіше в ролі основної синтагми виступають напівпредикативні ад'єктивні конструкції, посідаючи постпозицію до означуваного слова-іменника, виконуючи предикативно-атрибутивну функцію⁸⁸.

Прикладка, яка відокремлена від означуваного слова в структурі речення, не буде утворювати з ним цілісної синтагми. Тоді прикладкове означення саме становитиме синтагму: *...Забив жінку // невістоньку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.306); *Ти іще в колісці // дівчинонько-квітко* (www.pisni.org.ua).

Якщо відокремлена прикладка поширена, виражена словосполученням, то в такому випадку можемо говорити про синтагматичне членування в межах цього відокремленого прикладкового означення: *А горобчик // славний хлопчик // на скрипочку грає* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 235); *А ворони // старі жони // короваї місять* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235); *Вставай, козак / та й біжи до дівчини Гапки // смоляної лапки* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 288); *Ой спи, діду // старий бичку // а я видою теличку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 300); *А невісточкам // чужим діточкам // по звою полотенця* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306); *Ой місяченьку // срібнолиций стороженьку // що сторожеш ти?*(С. Руданський /Н. К. /, с.320); *Хлопчику*

⁸⁸ Теслицька Г. І. Синтагматичне членування речень із напівпредикативними ад'єктивними комплексами. – Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 661–662. Слов'янська філологія, 2013. – С.152.

Андрійчику // серце-обігрійчику // сонце в ліжку дивиться твоє...
(П.Осадчук, www.pisni.org.ua).

На думку О. Мельничука, «відокремлене узгоджуване означення при означуваному іменнику, як правило, набуває функції основної синтагми, співвідносної з синтагмою, в якій міститься означуване, і при цьому розташовується стабілізовано в постпозиції до вихідної синтагми з означуванним у всіх тих випадках, коли означення спеціально підкреслюється як носій предикативної ознаки»⁸⁹.

Синтагматичне членування безпосередньо пов'язане з актуальним членуванням. До того ж, якщо в реченні інверсований порядок слів, то відповідно змінюється темо-рематичне членування, і може змінюватися також синтагматичне членування. Оскільки прикладка в такому порядку слів опиниться не першою синтагмою, а другою або ж навіть третьою: *Убаюкала сіреньких / мишка-мати / діточок* (www.pisni.org.ua); *Білим пухом / прикрашала сосни / тітонька-зима* (О. Гура, www.pisni.org.ua).

Тексти дитячої поетичної літератури наділені високим комунікативним потенціалом. В цьому ключі прикладкові означення мають переважно оцінний характер, надають висловлюванню емоційно-експресивного забарвлення, тим самим увиразнюють його значення.

⁸⁹ Мельничук О. Синтагматичне членування речень // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. акад. І. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 487.

ВИСНОВКИ

Прикладкові сполуки є чи не найулюбленішим засобом вираження поетичного тексту у письменників, зокрема у дитячій літературі.

У творах художньої літератури ці поєднання надають особливі стилістичні барви, стисло і лаконічно відображають ставлення митця, його світобачення. Проведений аналіз прикладкових означень на матеріалі дитячої поетичної літератури, а саме в збірках Галини Довженок «Український дитячий фольклор», Степана Руданського «Над колискою», Наталі Забілої «Веселий корабель», Оксани Сенатович «Малий Віз», Марії Людкевич «Писана Торба», «Ми на святі в левеняти», Романа Скиби «Кожному по скибці», Ігоря Калинця «Деякі пісеньки», «Сонечко», «Хрестоматія для дошкільнят» та інтернет-ресурсу www.pisni.org.ua дає підстави зробити наступні висновки.

Джерельний матеріал у кількості 472 одиниці засвідчує різноманітність у використанні прикладкових означень як за структурно-граматичними, семантичними, так і комунікативними особливостями.

Серед **структурно-граматичних параметрів** прикладок, відзначаємо наступні особливості. В дитячій поетичних текстах наявна достатня кількість як непоширених означень: *Забив жінку, невістеньку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306), так і поширених одиниць: *А горобчик, славний хлопчик, на скрипочку грає* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235). Зокрема в колискових піснях кількість однослівних прикладок більша, а ніж в інших опрацьованих жанрах.

Щодо **граматично-пунктуаційних** особливостей, пов'язаними з комунікативно-прагматичним навантаженням у реченні, чисельнішою є група відокремлених прикладок: *А ворони, старі жони, короваї місять* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 235) порівняно із невідокремленими прикладковими сполуками: *Ой сини, мої соколи, а дочки голубочки* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306).

Прикладкові означення відзначаються особливостями і щодо **позиційного розташування**. Так, виявлено менше прикладкових сполук, які розташовані у препозиції щодо означуваного слова: *Шука риба в морі грає*, аніж прикладкових означень, розташованих у постпозиції: *Он шевці-кравці переяславці* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 247).

При аналізі джерельної бази, ми відзначили **складні поєднання з двох, трьох або й чотирьох прикладок**: *Зоряний метелику, хлопчику-ангелику, любчику-любійчику, пташку-соловійчику світлий день із ночі постає* (П. Осадчук, www.pisni.org.ua).

Чисельний матеріал становлять відокремлені прикладки, які виділяються на письмі не лише **комами**, а й **тире**: *А невісточкам – чужим діточкам – по звою полотенця* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306). У джерельному матеріалі виявлено вільні синтаксичні поєднання означуваного слова з означенням прикладкою, що пишуться через **дефіс**: *Спи, синочку-лебедик, любий Льоню, засни* (С. Руданський /Н. К. /, с. 240).

У результаті аналізу виявлено сполучення слів проміжного **синкретичного** характеру, які з одного боку не становлять цілісного поняття, а з іншого, є дуже схожими на нього: *Горобця-молодця колисає гілка* (www.pisni.org.ua). Засвідчено й синонімічні або близькі до синонімічних прикладкові означення: *Засинайте швидше, любі дітлахи-малята* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua).

З погляду **лексико-семантичної** характеристики прикладкові означення можуть стосуватися **істот**: а) **людей**: *...Забив жінку, невістоньку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.306); б) **тварин**: *Ой мої сини, мої соколи, а дочки голубочки...*(Г. Довженок /Д. Ф./, с. 306) та **неістот**: *Все для тебе, горошинко, моя донечко* (Н.Гуркіна, www.pisni.org.ua).

Крім цього, ми виокремили прикладкові поєднання в яких означуване слово вказує на: **родинні та суспільні стосунки**: *Лялька-подружка моя, що без мене не гуля* (Ю. Удод, www.pisni.org.ua); **загальні назви тварин і птахів**: *Птахам-мандрівникам на ніч притулок дам* (www.pisni.org.ua);

родові поняття за статтю і віком: *Де живе той хлопчина-молодчина?* (П. Воронько, www.pisni.org.ua); **рід діяльності:** *Казочку чекає... про царя-жар-птицю* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); **частини тіла:** *Соне малесенький цілунчик-носик* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); **час дня:** *Колихаю, колисаю диво-ніченьку* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); **фізичні явища:** *Місяченько - білий лебідь лине в далі голубі* (Р. Юзва, www.pisni.org.ua); **абстрактні поняття:** *Обираю, вибираю казку-річеньку* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); **предмети:** *Під подушкою знайдеш диво-клуночок, Миколайчика гостинець-подаруночок* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua); **продукти харчування:** *Як горішок-луциночок в зеленій ліщині* (www.pisni.org.ua); **пори року:** *В ній прокидається мавка-весна* (Л. Терлецька, www.pisni.org.ua); **загальні назви рослин:** *Сплять і гори, і річки, і смеріченьки-свічки* (В. Мангов, www.pisni.org.ua).

Щодо лексико-стилістичної функції, відокремлені прикладки поділяємо: 1) прикладки із власне вторинною номінацією: *Да не сих шевців, переяславців* (С. Руданський /Н. К. /, с.32); 2) прикладки з емоційно-образним значенням: *Ой спи, діду, старий бичку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 300). У тексті ці ознаки передаються різними способами, а саме: 1) лексичним значенням самої прикладки, напр.: *А невісточкам – чужим діточкам – по звою полотенця*; 2) суфіксами суб'єктивної оцінки: *Ой спи, діду, старий бичку, а я видою теличку*; 3) художніми засобами – епітетами: *Ой сину мій Іване, дитя моє кохане*; 4) підкресленням прикладки – вживанням при ній присвійного займенника *мій*: *Спи і ти, мій голубочку, мій малесенький синочку*; 5) віддаленням прикладки від пояснюваного слова: *Спи, синочку, мама засинає, Спи, козаче, кінь твій зачекає*.

Прикметними в канві аналізованого матеріалу виступають утворення, що стосуються поєднань власних та загальних назв. Визначення первинної та вторинної номінацій у таких випадках підпорядковане порядку розташування таких назв, прикладкою виступає в таких випадках другий компонент, безвідносно до того, виступає він родовим (загальним поняттям)

чи видовим (онімом): *Понад морем-Дунаєм вітер явір хитає* (С. Руданський /Н. К. /, с.179). *Кий-сивоус передав тобі казку аж із полянських гаїв* (Б. Олійник, www.pisni.org.ua).

Щодо семантико-синтаксичних параметрів прикладки, то її розцінюємо як синтаксему подвійного характеру. Передусім такий компонент вважаємо вторинним предикатом, який відповідно до основних семантичних типів предикатних одиниць – дія, стан, процес, якість – зіставляється з останнім: *А хлопці-молодці кукли попалили* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.273) = *хлопці кукли попалили* + *хлопці є молодці*.

Щодо валентних особливостей, прикладка як вторинний предикат якості зазвичай відкриває лише одне місце для суб'єкта – означуваного слова: *П'яниця-буяниця собак дратує* = *п'яниця собак дратує* + *п'яниця (є) буяниця*.

Невідокремлена прикладка супроводжує опорний іменник без змістового й інтонаційного її вирізнення: *Щука риба в морі грає* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.78), а відокремлена – передає вторинне предикативне значення, супроводжуючи власне ознаку предиката: *Убаюкала сіреньких мишка-мати діточок* = *мати убаюкала сіреньких діточок* + *мати є мишка*.

В поодиноких випадках розглядаємо прикладку не як вторинний предикат якості, а як детермінант із нашаруванням обставинного значення способу дії: *А я живу, як билиночка* («Над коліскою», С. 208). = *я є билиночка* і *я живу (як?) як билиночка*.

Окрім предикатних властивостей, прикладка як вторинна номінація наділена субстанціальними ознаками, відтак її можна вважати і вторинним суб'єктом: *Ой спи, діду, старий бичку, а я видною теличку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 300). Особливо виразними субстанціальні ознаки відстежуються при особовому займеннику: прикладкова ознака у такому разі виражається кличним відмінком, доповнюючи займенник сингніфікативним значенням:

А ти, котик рудько, та витопи грубку (Г.Довженок /Д. Ф./, с.225); *Спи і ти, мій голубочку, мій малесенький синочку*.

Щодо комунікативної оцінки речень із прикладковим означенням у складі, то найпоширенішими є **розповідні речення**: *Понад морем-Дунаєм вітер явір хитає* («Над колискою», С. 179). В колискових піснях, казках та забавлянках функціонують прикладкові означення у складі **власне питальних речень**: *Івасику, голубчику, чого не спиш, синочку мій?* (Н. Матвієнко, www.pisni.org.ua) та **питально-риторичних речень**: *Ой місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку, що сторожеш ти?*(С. Руданський /Н. К. /, с.320). Прикладкові означення в **спонукальних реченнях** виражені:

а) використанням дієслова-присудка у формі 2 особи однини і множини та 3 особи однини: *Кричалочко-Наталочко спи* (Т. Коломієць, www.pisni.org.ua); *Ой сини, мої соколи, а дочки голубочки зійдідься докупочки* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 306). Частим є вживання звертань із прикладковим означенням у складі спонукальних речень, зокрема у колискових піснях та забавлянках: *Ой спи, діду, старий бичку, а я видою теличку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 300).

Функціонування прикладки в **окличних реченнях** зумовлено емоційною забарвленістю всього речення: *Хай тебе Вітчизна-мати вірним сином назове!* (С. Руданський /Н. К. /, с. 262).

Більшість речень, в яких функціонує прикладка, є **стверджувальної** модальності: *А синиці-молодиці ніженьками туп-туп* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.235). Кількісно меншу групу становлять **заперечні речення**: *Ти котику-воркотику, не ворчи* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 57).

В аспекті **актуального членування висловлювань** роль прикладкового означення як теми чи реми залежить від того, чим виражений іменник у реченні: 1) якщо прикладка при підметові і порядок слів не інверсований, то прикладкове означення виступає темою: *Птах-казкар увись злітає* (Т. Маршалова, www.pisni.org.ua); 2) якщо прикладка при додатку, який залежний від дієслова, то вона займає рематичну

позицію: *Там галочки в'ють віночки для нашої Парасі дитини* (Г. Довженок /Д. Ф./, с. 230).

Постпозиційна прикладка, яка відокремлена тире є найбільш рематичною, оскільки має уточнювальний характер та на неї падає найбільше функціональне, смислове навантаження: *Як прийдуть до мене гості – ті лисиці довгохвості, чим їх маю пригощати?* («Малий Віз», с. 21)

При синтагматичному членуванні невідокремлена прикладка або та, що пишеться через дефіс становить із означуваним словом цілісну синтагму: *Для малечі / тітка-Казка / пише сон* (Н. Гуркіна, www.pisni.org.ua). Прикладка, відокремлена від означуваного слова в структурі речення сама становить синтагму: *...Забив жінку // невістоньку* (Г.Довженок /Д. Ф./, с.306). Якщо відокремлена прикладка поширена, то відбувається синтагматичне членування в її межах: *А горобчик // славний хлопчик // на скрипочку грає* (Г.Довженок /Д. Ф./, с. 235).

При інверсованому порядку слів у реченні змінюється темо-рематичне членування, і може змінюватися синтагматичне членування, відповідно і позиція прикладки: *Убаюкала сіреньких / мишка-мати / діточок* (www.pisni.org.ua).

Прикладка поширеним та різнобічним мовним явищем. Письменники активно послуговуються нею в творах. Зокрема, у дитячій літературі прикладкові сполуки вирізняються яскравою образністю, емоційною забарвленістю та експресивністю. Щоб досягти таких ознак, митці використовують у поетичних творах пестливі форми, суфікси суб'єктивної оцінки, а також лексичне значення самої прикладки за допомогою пояснюючих слів або ж прикладок-тропів. До того ж, автори творів для дітей активно створюють іменникові та займенникові образні прикладкові конструкції, які передають не лише пряме значенням предметів і явищ, а й переносне, за допомогою різних номінацій.

Список використаної літератури:

1. Арібжанова І. М. Уточнення і прикладка в сучасній українській мові. – Доступно 3: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2011_36/046_052.pdf.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф.С.Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344с.
3. Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. – Львів: Світ, 1997. – 392 с.
4. Білодід І. К. Стилістичне використання засобів словотвору // Українська мова в школі. – 1951. – №3. – С. 30-42.
5. Бровко А. С. Розмежування означуваного слова і прикладки // Укр. мова і літ. в школі. – 1970. – № 3. – С. 20 – 23.
6. Булаховський Л. А. Курс русского литературного языка – К., 1952. – 446 с.
7. Булаховський Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX в. / Булаховський Л. А. – Т. 1. – 1941. – 451с.
8. Ващенко В. С. Стилістичні явища в українській мові.– Харків, 1958. – 268 с.
9. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 220 с.
10. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: [монографія] /І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
11. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник для студ. філол. фак. вузів] – К., 1993. – 368 с.
12. Вихованець І. Р. Предикат // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 480-481.
13. Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності. Українська мова. – 2002. – № 1. – С. 25-31.

14. Галаган О. М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами: Автореф. – Кіровоград, 2004. – С.15
15. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / Ін-т мовознавства; Відп. ред. І. Р. Вихованець. — К., 1991. — 192 с.
16. Данилюк Н. О. Семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань. Луцьк, 2012. – Доступний з <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/42896/04Danylyuk.pdf?sequence=1>.
17. Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. – К.: Наук. думка, 1981. – 172 с.
18. Дудик П.С. Синтаксис української мови : [підручник] / П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
19. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: У 2-х частинах / Кулик Б. М. – Част. 2: Синтаксис – К.: Рад. школа, 1965. – 284 с.
20. Загнітко А. П. Мовний простір граматизки [монографія]. – Вінниця: Нілан-Літд, 2018. – 448 с.
21. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк : ВКТФ «БАО», 2011. – 992 с.
22. Загнітко А.П., Миронова Г. М. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект . – Брно, 2013. – 224 с.
23. Калинець І. М. Деякі пісеньки, бо всіх не можна скласти. – Львів: Світ, 2002. – 64 с.
24. Ключковський Б. Г. Прикладка і сполучення неприкладкового характеру // Українська мова і література в школі. — 1976. — № 12. — С. 20-29.
25. Ключковський Б. Г. Прикладка та її лексико-граматична роль // Українська мова і література в школі. - 1955. – № 6. – С. 3-9.
26. Кротевич Є. В. Способи вираження підрядного зв'язку // Укр. мова в школі. – 1954. – № 2. – С. 8 – 19.

27. Кульбабська О.В. Вторинна предикація. – Чернівці, 2011. – 672с.
28. Кульбабська О. В. Типи предикації в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії: збірник наукових праць / укл.: А. Загнітко та ін. – Вип. 7 – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 81–85.
29. Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові: Дис. канд..філолог. наук : 10.02.01./ ЛНУ ім.. І. Франка – Львів, 2004. – 203 с.
30. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Ч. 1. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – 172 с.
31. Людкевич М. Й. Ми на святі в левеняти: вірші і казки-пригоди для дітей. – Львів : Сполом, 2009. – 95 с.
32. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Вид. відд. Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 1998. – 208 с.
33. Межов О. Г. Предикати якості в семантико-синтаксичній структурі простого речення // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія Філологія. Соціальні комунікації. – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Част.2. – С. 56-60.
34. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / АН України, Інститут української мови. – К., 1998. – 19 с.
35. Межов О. Г. Субстанціонально-предикатні мінімальні синтаксичні одиниці у структурі простого ускладненого речення // Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк: Дон НУ, 2012. – Вип. 24. – С. 49-53.
36. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: Монографія. — Вид. 2-ге, переробл. — Луцьк, 2004. — 393 с.
37. Над колискою: українські колискові пісні та вірші / упоряд., підгот. текстів та вступ. слово Бойко Г. В. — Київ : Держлітвидав УРСР, 1963. – 279 с.

38. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К. : Вища школа, 1986. – 175 с.
39. Писана торба: Збірка творів для дітей / Упор. М. Людкевич. – Львів: Світ, 2005. – 192 с.
40. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: У 4-х томах – Т. 1-2. – М.: Учпедгиз, 1958. – 534 с.
41. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: У 4-х томах – Т. 3. – Харьков, 1889.– 420 с.
42. Рогозін Л. Л. До питання про прикладку // Наук. зап. Полтавського пед. ін-ту. – 1946. – Т. 4. – С. 68 – 82.
43. Рогозін Л. Л. Основні способи розпізнавання прикладки і пояснюваного нею іменника // Українська мова в школі. – 1957. – № 3. – С. 9-11.
44. Сенатович О. П. Малий Віз. – К.: «Школа», 2007. – 174 с.
45. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): Автореф. дис. канд. філол. наук – К., 2002. – 28 с.
46. Скиба Р. С. Кожному по скибці. – Львів: Априорі, 2013. – 16 с.
47. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання: [навч. посіб.] / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. – К: Вища школа, 1994. – 670 с.
48. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл./ С. О. Караман, В. О. Караман, М. Я. Плющ. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 560 с.
49. Сучасна українська літературна мова: У 5-ти книгах / За заг. ред. І. К. Білодіда. – Кн. 3: Синтаксис – К.: Наукова думка, 1972. – 516 с.
50. Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
51. Теслицька Г. І. Синтагматичне членування речень із напівпредикативними ад'єктивними комплексами. – Науковий вісник

Чернівецького університету. Слов'янська філологія. - 2013. - Вип. 661-662. - С. 150-153. – Доступний з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnusf_2013_661-662_24

52. Тимкова В. А. Двоскладні речення з предикатами якості в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». — К., 1998. — 19 с.

53. Українська мова. Енциклопедія. – К.: 2004. – 824 с.

54. Хрестоматія для дошкільнят: Навч. посібник для батьків та вихователів дитячих садків / Упоряд. Шевченко О. Є., Качалова Т. Г., Кир'ян Н. В.– К. : Школа, 2005.– 540 с.

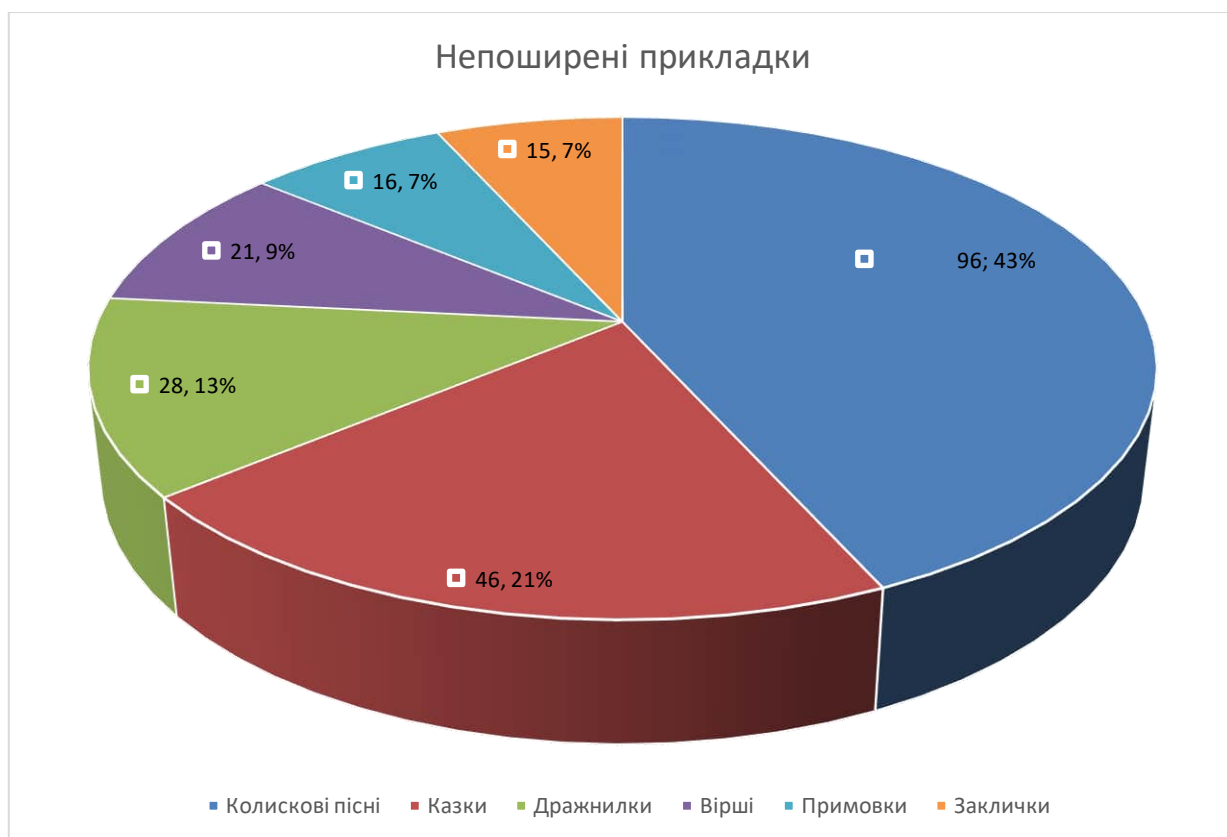
55. Цимбал В. І. Сонечко: збірка віршиків та казок для дітей. – Торонто, 1975. – 33 с.

56. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка – [Вып. I: Учение о предложении и словосочетании]. – Л., 1925. – 441 с.

57. Шевельов Ю. В. Курс сучасної української літературної мови: У 2-х томах / за ред. Л. А. Булаховського. – Том 2: Синтаксис – К.: Радянська школа, 1951. – 407 с.

58. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. — К., 2004. — 408 с.

Додаток 1. (кількісно-відсоткове сегментування)

Додаток 2. (кількісно-відсоткове сегментування)

Додаток 3. (кількісний поділ)

